

De s. k. länsregistren från medeltidens slut.

I. Inledning.

Vid försök att rekonstruera de senmedeltida svenska förvaltningsformerna har forskningen i stor utsträckning använt två s. k. länsregister, vilka brukar hänföras till 1400-talets slut.

Det ena registret är bevarat i avskrifter från 1590-talet och senare¹. Där rubriceras det endast med året 1485. I fortsättningen benämnes det därför 1485 års register².

Det andra registret finns i kopieboken A 2 (RA), vanligen kallad Jakob Ulfssons kopiebok³. Det saknar varje direkt uppgift om tillkomsttid. Med ledning av vissa notiser i registret drog utgivaren av kopieboken, N. J. Ekdahl, slutsatsen, att Arvid Trolle sammanställt det år 1497 eller 1498⁴.

H. Forssell har i inledningen till sin »Sveriges inre historia från Gustaf den förste» använt de två registren för att konkret belysa det läge, vari den under 1400-talet fort-

¹ Se härom vidare nedan s. 164 f.

² Registret är icke tryckt, endast utdrag därav har återgivits. R. Hausen har avtryckt de notiser som rör Finland (FMU 5, nr 4065 s. 126), E. Lönnroth notiserna om de län som säges ligga till fataburen (E. Lönnroth, Statsmakt och statsfinans i det medeltida Sverige, Göteborgs högskolas årsskrift 1940:3, s. 245 f.) och F. Dovring vissa notiser om län som säges gå i förläning (F. Dovring De stående skatterna på jord 1400—1600, Skrifter utg. av Kungl. Humanistiska vetenskapssamfundet i Lund XLIX. Lund 1951, s. 407 ff.).

³ Kopieboken är utgiven i HSH 18. Avsnitt av registret är på samma sätt som utdragen ur 1485 års register återgivna i FMU och av E. Lönnroth och F. Dovring (FMU 6, nr 4776 s. 99 f.; E. Lönnroth, a. a., s. 244 f.; F. Dovring, a. a., s. 407 ff.).

⁴ HSH 18, s. 184 f. med notanmärkningar.

gående kampen mellan kungamakt och aristokrati om länsformerna utmynnat. Han förlägger därvid 1485 års register till det år, som det i uppteckningarna hänföres till, registret i A 2 till år 1497. Registren säges visa »både det då rådande verkliga förhållandet och de därutöver gående aristokratiska anspråken», men det är blott deras utsaga i förstnämnda hänseende Forssell har intresse av. I en tabell sammanställer han vad som i de två registren angives ligga under fataburen. Därav inhämtar han »proportionen mellan 'Fateburs'-delen och 'Förlänings'-delen av Sveriges rike». Den förra uppfattar han som »allt vad Sveriges konung egentligen av sitt rike innehade», en »betydligt mycket mindre del än herrarnas förlänningar». Härpå vilar hans generella slutsats, att »den svenske konungens makt på dylika villkor icke kunde vara stor: den materiella grundvalen för en sådan makt felades», en tankegång han därpå vidare utvecklar. Förvaltningsförhållandena under det slutande 1400-talet, enkannerligen fördelningen av slott och län mellan kungamakt och aristokrati, kan Forssell härigenom ställa i bjärt kontrast till det redan under Gustav Vasas första regeringsår rådande läget, vilket han tecknar på grundval av uppgifter i räntekammarböckerna 1530—1533 och bevarade brev om givna förlänningar¹.

E. Lönnroth har i »Statsmakt och statsfinans i det medeltida Sverige» utnyttjat samma register. Beträffande registret i A 2 accepterar han utgivarens uppfattning om tillkomsttid och författare. Registret av år 1485 anser han vara yngre än det utger sig för att vara och förlägger det till något av åren 1499—1502. Som gemensam källa för registren tänker han sig en officiell länsförteckning. — Lönnroth använder registren främst för att belysa de nya tendenser, som han anser utmärka svensk länsförvaltning under senare delen av 1400-talet, framför allt övergången från decentralisering till centralisering och kronans strävan att indraga vissa länsområden under fataburen².

¹ H. Forssell, Sveriges inre historia från Gustaf den förste med särskilt afseende på förvaltning och ekonomi, I, Sthlm 1869, s. 18 ff., 31 ff.

² E. Lönnroth, a. a., s. 242 ff.

Även S. U. Palme har använt registren för sina utredningar om förläningrätten under medeltiden. De har givit honom hållpunkter för hans bedömning av länens art och därigenom en viktig grund för hans utredning om de olika länsformernas statsrättsliga innehåll¹.

Medan registren enligt Forssell visar aristokratiens övermakt, visar de enligt Lönnroth en statsmaktens begynnande expansion. Grunden till denna motsättning mellan de två forskarna om registrens vittnesbörd synes huvudsakligen vara Lönnroths omdatering av 1485 års register. Det framgår härav vilka vittgående konsekvenser en ändrad uppfattning av registrens karaktär och tillkomsttid kan få för vår syn på väsentliga sammanhang i den slutande medeltidens och den begynnande vasatidens svenska historia². Redan detta förhållande gör en närmare undersökning av registren påkallad. Andra omständigheter tillkommer, som reser samma krav.

Varken Forssell eller Lönnroth har fäst något egentligt avseende vid registrens handskriftliga utseende eller sättet varpå de traderats. Vissa problem är emellertid förknippade härmed, vilka var på sitt sätt har avgörande betydelse för frågan om hur registren skall uppfattas.

Beträffande registret i A 2 har sålunda P. Sjögren framhållit, att utgåvan i HSH ger en missvisande bild av originalet. Texten fördelar sig nämligen på två från början icke sammanhörande ark, och Sjögren underströk vikten av att registret läses med hänsyn tagen härtill. Han påpekade även att det införts med olika händer, men han fullföljde icke sin undersökning härav.

Trots sina iakttagelser vidhöll Sjögren den vedertagna uppfattningen av registret, alltså att det är enhetligt redigerat och att det tillkommit på initiativ av Arvid Trolle 1497/1498³.

¹ S. U. Palme, Riksföreständarvalet 1512. Studier i nordisk politik och svensk statsrätt 1470—1523, UUÅ 1949:7, s. 341 ff.

² Båda registren har flitigt använts i forskningen och på mångahanda sätt. Här har blott anförts de fall, där de utnyttjats för rekonstruktion av större historiska sammanhang och för utredning av frågor av principiell natur. Se dock även nedan s. 163 not 1, 186 not 2.

³ P. Sjögren, Slakten Trolles historia intill år 1505, Uppsala 1944, s. 146 med not 5; se vidare nedan s. 142 not 4.

Härigenom har Sjögrens påpekanden syntts vara utan betydelse för frågan om registrets användbarhet som källa. Annorlunda förhåller det sig med den analys F. Dovring underkastat båda registren.

Dovring tar sin utgångspunkt i en undersökning av de handstilar, som kan särskiljas i A 2:s register. De resultat han därvid når, sammanställer han med de resultat han utvunnit ur en jämförelse av vissa likheter mellan 1485 års register och registret i A 2. Slutsatsen blir, att »ett länsregister, som i uppställning och innehåll stått B 8:s text nära (c:1485 års register), förelegat som källa när registret i A 2 sammanställdes, det vill säga senast i början av år 1498». Från denna förlaga anser han den i avskrifterna bevarade texten av 1485 års register stamma »på så sätt att enstaka notiser senare skrivits till, och avsevärda delar av materialet fallit ut eller blivit korrupt genom de upprepade avskrivningarna». Registret i A 2 skulle stamma från förlagan på så sätt att en hand 1 först kompilerat uppgifter om aktuella förläningsförhållanden, hämtade från registret och från andra håll, varpå en hand 2 »kompletterat förteckningen genom att föra in relativt osjälvständiga avskrifter av vissa partier direkt ur den gemensamma förlagan». — Dovring har också sökt utreda, hur registret av år 1485 tillkommit. Därvid sammanställer han en sen notis om »att år 1485 i kung Hans', tid ett avtal blivit slutet om fördelningen av länen»¹, med »de förhandlingar som fördes 1483—1484» om konung Hans intagande i riket. Han anser all sannolikhet tala »för att dessa förhandlingar på något stadium lett till upprättandet av en länsförteckning», och fortsätter: »Inga säkert kända fakta bestrider att denna är identisk med huvuddelen av länsregistret i B 8». Genom en realprövning av det bevarade registrets uppgifter om förläningsbeståndet anser han sig kunna få fram, att det äldre länsregistret har kommit till användning vid »motsvarande uppgörelser 1493—1495 och därvid påbyggt med uppgifter om fataburets ökning.» Även senare skall registret ha varit i bruk, möjligen ännu 1509².

¹ Notisen avtryckes nedan s. 193; om dess proveniens se s. 164 not 1.

² F. Dovring, a. a., s. 404 ff., citat s. 411, 413 f.

Dovrings utredning, vars förnämsta resultat alltså är att 1485 års register återspeglar ett länsregister från nämnda tid utökat med senare tillägg, främst rörande fatabursområdet, skulle kunna sägas skänka stöd både åt Forssells och åt Lönnroths uttolkning av de två registren, detta dock under förutsättning att Forssells jämförelse skjutes tillbaka till 1480-talets mitt. Emellertid har utredningen lett till en i grunden oriktig uppfattning såväl om karaktären hos registren som om förhållandet mellan dem¹.

Men det är verkligen möjligt, att genom en noggrann undersökning av registret i A 2 med huvudvikten lagd vid dess handskriftliga utseende nå fram till vissa säkra slutsatser om sättet och tiden för dess tillkomst. Genom att sammanställa dessa resultat med fakta, hämtade från det historiska sammanhang, ur vilket registret framgått, kan man även nå säkra utgångspunkter för en bedömning av de i registret meddelade uppgifterna.

Vad 1485 års register beträffar är det möjligt, att till alla delar klargöra dess karaktär genom att jämföra det med registret i A 2 och kombinera det utslag jämförelsen ger med fakta rörande sättet för registrets tradering.

Båda leden i undersökningen för fram till att registren är ett källmaterial av helt annan karaktär än man tidigare menat².

¹ En detaljkritik av Dovrings utredning synes obehövlig med hänsyn till de resultat, som uppnåtts genom den nedan företagna analysen, särskilt beträffande 1485 års register. Jfr dock nedan s. 144 not 6, 166 not 4, 169 not 3, 181 not 1.

Dovring deklarerar inledningsvis syftet med sin undersökning av registren sålunda: «Ett försök till utredning av detta centrala källmaterials tillkomst måste bidra till att precisera framställningen i denna bok, som i så stor utsträckning bygger på dem» (F. Dovring, a. a., s. 404).

² Sedan denna undersökning förelåg i utskrift, insänd till professorskonkurrensen i Göteborg, har jag genom recension i Finsk historisk tidskrift av F. Anthoni blivit uppmärksamgjord på en avhandling av S. Suvanto om Sten Sture d. ä:s utrikespolitik 1483—1497, vari Suvanto behandlar vissa med registret i A 2 sammanhängande frågor, framför allt betydelsen av de i notiserna om de finska slotten förekommande marksummorna (S. Suvanto, Suomen poliittinen asema Sten Sture vanhemman valtakautena vuosina 1483—1497, Helsinki 1952;

II. Länsregistret i codex A 2.

1. *Allmän beskrivning av registret och av dess förhållande till huvuddelen av codex A 2.*

Sjögren observerade, att av de fyra folier på vilka för-läningsregistret införts i A 2, fol. 41 och fol. 44 bildar ett ark, fol. 42 och fol. 43 ett annat, instoppat i det förra¹. I fortsättningen benämnes det förstnämnda arket: ark 41/44, det sistnämnda: ark 42/43. Iakttagelsen om arken bör sammanställas med vissa fakta rörande kopiebokens allmänna sammansättning.

A 2 består av en klart urskiljbar huvuddel, vartill fogats akter, som har ett visst — men icke något organiskt — samband med huvuddelen. Denna består av kopior av skrivelser från åren 1494—1497, avfärdade av eller ställda till Jakob Ulfsson, och dessutom av skrivelser från eller till den grupp inom rådet, för vilken ärkebiskopen dessa år framstår som ledaren. Några skrivelser, som har samband med Jakob Ulfssons kyrkliga ämbetsplikter medtages ej, utan endast sådana som sammanhänger med hans och den av honom ledda riksrådsfraktionens politiska verksamhet.

Aktsamlingen måste ha tillkommit på initiativ av ärkebiskop Jakob. Dess tillkomst torde ha samband med uppgörelsen 1497. Syftet med den synes ha varit att klarlägga vissa väsentliga led i riksrådets handlande under de inrikes-

jfr E. Anthoni, Sten Sture d. ä:s maktperiod ur finländsk synpunkt, FHT 1952, s. 36 ff.). Genom översättning av de delar av avhandlingen, där Suvanto — efter vad jag kunnat finna — behandlar registret i A 2 eller däri förekommande uppgifter, har jag kunnat konstatera, att våra iakttagelser om A 2 sammanfaller i ett par punkter beträffande handskriftliga frågor, ävenså att vi överensstämmer i dateringsfrågan, där vi knyter an till Sjögren, men att vi i övrigt har en avvikande uppfattning om registrets tillkomsthistoria och karaktär beroende på att Suvanto icke fullföljt vare sig handskriftsundersökningen eller de till den knutna resonemangen. Blott i en punkt har Suvanto givit uppslag till en vidare undersökning, nämligen ifråga om karaktären av de marksummor, som förekommer i notiserna om de finska slotten. Redovisning för Suvantos resultat ges i förekommande fall i notapparaten (se nedan s. 160 not 3). Registret av år 1485 har Suvanto icke behandlat.

¹ P. Sjögren, a. a., s. 146 not 5.

och utrikespolitiska motsättningarna åren närmast efter herredagen i Stockholm 1494, vilket bland annat framgår av ett par rubriker, varunder serier av handlingar inordnats¹. Men det är här icke möjligt att företaga en närmare undersökning av sådana allmänna spörsmål som kopiebokens exakta tillkomsttid, sättet varpå aktmaterialet utvalts och sammanstälts etc².

De avsnitt, som nu utgör slutet av codex A 2, synes ha en något annan karaktär än huvuddelen. Så består folierna 39—40 av ett brev från Arvid Trolle till Jakob Ulfsson m. fl. (maj 1497), vilket infogats i original³. Därpå följer folierna 41—44 med länsregistret. Sist kommer på folierna 45—50 akter med redovisning för den avlatsinsamling den påvlige kollektorn Antonius Mast bedrivit. En kommission för kontroll härav har 1491 tillsatts av rådet och de bevarade akterna har tydligen förelagts detsamma⁴.

Att döma av Arvid Trolles originalbrev och dessa akter om redovisningen för avlatsinsamlingen har den svit av handlingar, som på ovannämnt sätt jämte ark 41/44 och 42/43

¹ HSH 18, s. 3, 97. Rubrikerna antyder, att man tänkt sig en viss, systematisk uppdelning av aktmaterialet i olika grupper, men hur långt man avsett driva denna systematisering torde med hänsyn till codexens nuvarande utseende icke kunna avgöras. Huvuddelen är nämligen icke fullständigt bevarad. Vissa luckor förekommer. Skrivelser har stympats genom att blad bortskurits etc.

² Det bör anmärkas, att inom den del av A 2, som här benämnts huvuddelen, olika skrivarehänder förekommer och att icke samtliga akter ter sig som kopior, så t. ex. icke protokollet från samtalet mellan ärkebiskop Jakob Ulfsson och Sten Sture år 1495, vilket både i uppställning och utformning starkt avviker från andra textpartier (codex A 2 fol. 8 r—10 v; HSH 18, s. 23—34), så icke heller några av de latinska skrivelserna, av vilka ett par har konceptkaraktär, ett par andra däremot karaktär av original eller färdig utskrift (codex A 2 fol. 15 r—v, respektive fol. 16 r—17 v; HSH 18, s. 51—56, respektive 56—64). — Den enhetliga svit akter, som följer under rubriken på fol. 24 r (HSH 18, s. 97), avbrytes på fol. 36 v tvärt genom en tydligen mekanisk lucka (HSH 18, s. 167). Därpå följer ark 37/38, på vilket är infört två skrivelser, som till skillnad från de föregående har tydlig konceptkaraktär men sakligt hör nära samman med dem. Jfr härom vidare nedan s. 141 f.

³ Se P. Sjögren, a. a., s. 311 f. med not 7.

⁴ För sakförhållandet se G. Kellerman, Jakob Ulfsson och den svenska kyrkan under äldre sturetiden 1470—1497, Sthlm 1935, s. 318 ff.

sammanhäftats med huvuddelen av kopieboken, icke utgjort kopior av för den sedvanlig typ utan handlingar, som haft ett direkt samband med verksamheten inom riksrådet.

Det är under dessa omständigheter av desto större vikt att utreda, hur de två arken förhåller sig till varandra, samt att klargöra frågor om skrivarehänder, textpartier etc. Härvid erbjuder ark 41/44 vissa svårigheter, vilka föranleder en särskilt noggrann undersökning av detta ark och dess text.

2. *Texten på ark 41/44.*

En god hjälp vid ett försök att precisera skrivarehänder och textskikt utgör den omständigheten att texten på ark 41/44 — liksom på ark 42/43 — skrivits med olika bläcksorter. Det blir härigenom möjligt, att icke blott särskilja skrivarehändernas verksamhetsområden tydligare, det blir även möjligt att ange olika skikt inom samme skrivares anteckningar. Här nedan återges texten på ark 41/44, uppställd i så nära anslutning till originalet som det varit möjligt så att varje trycksida svarar mot en sida i originalet och dessutom höggersida mot rectosida, vänstersida mot versosida.

För en följande jämförelse återges samtidigt texten i de avsnitt av 1485 års register, som svarar mot registret i A 2. Härvid har den uppställning som registret erhållit i avskrifterna, bibehållits så långt det varit möjligt, men texten fördelats på trycksidorna med hänsyn tagen blott till fördelningen av texten i A 2¹.

Textskikten i A 2 har i avtrycket utmärkts med olika typsorter. Ett skikt anteckningar, införda av en hand — här kallad hand a — med ett ljusbrunt bläck, har markerats med halvfet kursiv. Utöver detta skikt kan urskiljas två andra. Ett består av ytterligare anteckningar av hand a, fortfarande införda med ett ljusbrunt bläck men av en annan nyans än det nyssnämnda. Detta skikt har markerats med kursiv. Ett tredje skikt utgöres av anteckningar verkställda av en ny

¹ Texten i 1485 års register återges efter den äldsta kända avskriften, som ingår i konceptet till *Postulata nobilium*, icke såsom tidigare efter *codex B 8*. Jfr om avskrifterna nedan s. 164 f.

hand — här kallad hand b. Bläcket är svartgrått, starkt avvikande från det ljusbruna. Sistnämnda skikt motsvaras av text satt i vanlig korpus. — Vissa notiser har överkorsats, varvid i samtliga fall ljusbrunt bläck kommit till användning.

Det framgår klart av textens uppställning och av den använda bläcksorten, att skikt 1 av de med hand a införda notiserna är det ursprungliga. Ett försök att klargöra, i vilken ordning de andra skikten tillkommit, bereder vissa svårigheter, när uppställningen av notiserna på fol. 41 r, utgångssidan, visserligen tyder på att hand b först infört sina notiser, därpå hand a skikt 2 av sina, men alldeles oförtydligt är detta icke. Svårigheterna kan emellertid övervinnas tack vare att anteckningarna på fol. 44 r ger en säker utgångspunkt för en bedömning av sakläget. Det sätt varpå hand a där infört skikt 2 av sina notiser ger nämligen tydligt vid handen, att de ditskrivits först efter det hand b där uppfört sina. Eftersom bläckets utseende i anteckningarna av hand b klart visar, att de nedtecknats i ett sammanhang, och detsamma är fallet med bläcket i skikt 2 av anteckningarna med hand a, torde man med stor säkerhet kunna draga slutsatsen, att det senare skiktet tillkommit efter det förra.

Med ledning av vad ovan anförts torde man kunna rekonstruera i vilken ordning anteckningarna införts på ark 41/44.

Först har hand a överst på varje sida skrivit rubriker:

- 1) 41 r: Dessa län pläga ligga under kungens fatabur och under slotten.
- 2) 41 v: Dessa län pläga gå i förläning.
- 3) 44 r: Dessa län pläga stundom vara i förläningen och stundom pläga(r) k(ungen) hava dem själv.
- 4) 44 v: Dessa goda män äro begärande förläning.

I anslutning till rubrik 1 har handen a dessutom infört anteckningar om tre finska länsområden, i övrigt intet.

Därpå har hand b på fol. 41 r kompletterat hand a:s anteckningar med vissa marksummor samt med likartade anteckningar, som de härigenom uppkomna, om ytterligare tre finska länsområden. Dessa anteckningar bildar en grupp. Handen har samtidigt såsom en grupp, skild från den förra,

A^o 1485

*Desse land och lhän pläge aff alder lyde vnder konungens
fatebur som han sielff innehaffuer till sitt bordz oppehålle
och ståt och sätter der sine egne befallningsmenn och fougder*

Item Stockholms slott och the lhän der vnder liggie.

Soltuna häred	Håbohered
Waltuna häred	Trosa stad
Semingehundred	Tälje stad
Långhundred	Tierpa och Norre Roden
Ärlingehundred	Noger skiplag i Roen och Wermdön
Siuhundred	Helsingeland
Lyhundred	Medelpa
Öknebohered	Angermanland

Till Suartesiö

Korn 30 lester

Penningar 200 mark föruten annen ränte

Till konungsgården i Vpsala

Vaxala, Bäling och Rasboo hereder

Kopperbergett	} pleger och altidh vara oförlänt till konungens fatebur medh sin åhrlige ränte, doch åhr allom frijtt der bruke och köpslaga som af ålder waret hafuer
Salebergett	
Dalerne	
Åboo slott och lähnn	
Sattagunda	
Tawestahuus lähnn	

Till konungsgården i Wastena

Aska heredt och heele Wermmelandh och Daal.

*Thesse effterschreffne slott och lähnn och häreder hafuer
konungen nu nyligen taget till sin fatebur seden the blefue
löse, huilke doch af ålder altidh plega wara förlänthe.*

Ithem Nyköpingh slott och lähnn som plegede altidh tillförende wahra
förlänt her Christer Nilsonn och monge andre flere.

Ithem Korsholms lähnn, der håller konungen och nu sin egen
fougde, ändoch thett tilförende förlänt war her Nils Giöstafson Erich
Pukes fader i konungh Christoffers tiidh, konungh Carls och konungh
Christierns tiidh och andre flere tilförende.

Ithem Raseborgh slott och län	} ändoch the plegede och altidh wara förlänthe.
Ithem Kastellholms slot och lähn	

Item Rekerne, Sorunda, och Ösmo sochner, finnes och nu i slotzboken,
som plegede fordom wara förlänt.

Ithem Sunnerbo och Wäsboo, som och pläger wara förlänt, såsom her
efter widere finnes.

Bruket av stora och små bokstäver har normaliserats medan ortografi,
namnformer och interpunktion bibehållits.

De med kursiv stil satta rubrikerna benämnes nedan rubrik 1 respektive
rubrik 2.

Codex A 2, fol. 41 r:

**Tesse læn plege ligge
vnder kongens fatebur
oc vnder slotten**

Abo slot oc læn v:M marc

Satagunna ii:M marc

Korsholms læn ther haffde k. sin eyen fogede

Jtem Taffwestehws ii:M marc

Jtem Raseborg xii:c marc

Jtem Kastteleholm viii:c marc

Jtem koperberget

Silberget

Dalenæ

Till Nyköpingx slott rentter xxx lestter korn oc xii lestter Rog Jtem iii lestter smör Jtem Lx skipund flesk Jtem vid vi:c marc fore vden fææ faar oc fisk oc fore vden koperbargx rentten

(struken med ljustbrunt bläckstreck)

Jtem Till Swarttesyö xxx lester korn oc ii:c marc fore vden annen rentte

Jtem om Regerne sorænde sokn ösmæ sokn findz i Slotzsbogen

Stokholm oc the læn ther vnder ligger

Helsingeland

gestringeland

Semmingehundere

longhundere

liwhundere

siwhundere

valentunaheret

solentunaheret

ytre } törenne

öffre }

vkneboheret

hölboheret

trosa stad

teligae

Tierp

Norundh

Skeplagen i Roden

Sidan är fullskriven. Hand b har lämnat mellanrum mellan anteckningarna om det finska länsbeståndet och notiserna om Nyköping etc.

Notiserna om kungsgården i Vadstena och om Aska härad har tydligen av brist på utrymme införts på plats motsvarande den här givna.

Notisen om Nyköpings slott är struken med ljustbrunt bläckstreck.

Codex A 2, fol. 41 v:

Tesse læn plæge ga i forlæning

Jtem försttt j östtergytland till konungxgaarden j watzstene
(*struken med ett ljusbrunt bläckstreck*)

Jtem askeheret.

Jtem Till Hoaff. Lywsingxherret. Dalssherret. wiifolkeherret
och Görstingxherret war all tid i forlæning oc haffde her
erick nijpertz i monge aar oc siden Erick Karsson

Jtem Till Vlffaase war all tidh boborssherret.

Jtem Till Ringxstadeholm Ringxstadeholms læn. fförst
broboherret. Lössningeherret. mijmningxssherret. agerbo-
herret Wongebærg oc gwldbergxherret. norköpingx stadh
oc ligger nw till Stegeborg vden gwlderbergxherret mijm-
ningxherret och aagerboherret,

Jtem Till Stegeborgx Stegeborgxlæn fförst Söderköpingx stadh,
Barckekindeherret. Hammerkindeherret. Banckekindeherret
Skærkindeherret. Hanekindeherret, oc walkeboherret.

Jtem Till Rönnægaard haffde biscop Niels oc biscop Kiedell
östkindeherret

Jtem Calmarne læn. Norreherret oc södre j mörae Anbyrd
Asboland. Sewid. och östreherret j nyding, oc ther till
haffde her twre twnae læn,

Jtem Borkholm öland,

Jtem wærend haffde her birge trolle j ko. cristoffers tid oc
tesligest i k. karlls tidh vden biscoppen j wexiö haffde
Norwidingeherret Jtem j k. cristierns tid haffde thet her
götzsta olsson oc her erick ryning, oc biscoppen haffde eth
herrid oc her birge haffde thaa kindewaltzherret. Jtem
siden haffwer Arffwid trolle hafftet j ware, j monge aar

Sidan är fullskriven. Den första notisen har strukits med ett ljusbrunt bläckstreck.

Registret av år 1485.

Thesse effterschriffne slott, län och häreder pleger allidh wara förlänte i Vplandh, Södermanlandh Wesmanelandh Närrike och Finlandh

Thesse lähn pläge gå i förläningh vthi Östergötlandh[, Wästergötlandh] och Smålandh

I Östergötlandh.

Ithem Stäkeborgh slott och länn medh Söderkiöpingz stadh
 Bierekindz } häreder Hammerkinde }
 Skärkindz } Banckekinde } herader
 Hanekindz } och Åkerbo }

Ithem Rönö gårdh

hade biskop Nils och biskop Cätill och der vnder Östkindhe heredt
 Ithem Walkabo härad vnder Linköpingh

Ithem Ringstadaholms gårdh

Bråbo } Wånga } bergzslagh och Gulbergz
 Memingz } häredt Hellestad } heredt
 Lösinghe }

Item Norkiöpingz [stadh] lågh då till Ringstadaholm

Ithem Håfz gårdh och lähn

Lysingz, Daals, Göstringz, och Wifolche härader war altid i förläningh och hade her Erich Nippert i mång åhr och seden Erich Carlsson.

Ithem till Vlfåås war altidh Booberghz häredh.

Ithem Bengt Ryningh hade Wånga sochhn och bergzslagh

I Smålandh

Ithem Calmerne slott och lähnn medh
 Norra Möre Södre Möre Ambyrdh, Seuede och Asbolandh, Östre häredh
 och Konge häred och der till hade her Ture Turesonn Tuna lähnn

Ithem Borkholm medh Olandh hade her Arfued Trolle.

Ithem her Berge Trolle hade Wärnt i konungh Christierns tidh alenest.

Biskopenn i Wågsjö hade Norwidingz häredt

Ithem her Giöstaf Olsson hade i konungh Christierns tidh Kindewaldz häredh,
 Almbo och Asboo härader, och sedann hafuer Arfued Trolle haft thett i wärio
 i mångh åår under Berkchuard och Eiedh.

Textställen inom klammer är supplerade efter texten i codex B 8.

De med kursiv stil satta rubrikerna benämnes nedan rubrik 3 respektive rubrik 4.

Registret av år 1485.

Ithem Stekeholms lähnn

Ithem Tiust, Ydre, Kinne, Norre Widbo och Westerwick staadh som her Erich Erichzsonn hade

Ithem Romblaborgz lähnn, Tuätha Wist och Moo härader.

Wisingsöo, Jenekiöpingz staadh, som Niels Steensonn hade.

Ithem Sunnebo och Wasbo hade her Christiernn Nilsonn och sedan her Giöstaf Olufsonn

Ithem Westre häredt (i) Södre Widbo, her Broo Steensonn och her Nils Sture vnder Ekiesiöö gårdh, och nu seden Suante.

Ithem Opwidinge [heredet] och Mölsteråås sochonn hafuer her Per Turesonn.

I Westergötlandh.

Ithem hafuer biskop Brynniell i Skara haftt dette effterschrefne.

Ithem Skara stadh Ithem Skåningz häredt

Ithem Källen och Kinna härader

Thette hafuer här Niels Clavson

Ithem Elsborgz slott och Nyelösa stadh, och ther vnder these effterschriffne härader

Ithem Askims, Sefuedaalz, Wettlahärader, Ithem Alla Flundra och Wänna häreder, Ithem Laska, Barna och Kallandz härader.

Ithem Byrekehäredt Ballabygd och Skougbygdh

Ithem ähnn hade hann Wasbo, Kåkins härader

Ithem her Hans Åkeson hadhe

Östens slott, medh Kindh, Mark, Wän och Guduns härader

Ithem her Erich Cahrlsson

hafuer (Redh) Redwägh och Fökens härader

Ithem her Åkee Hanson hafuer

Ettackz gardh medh Wartofta, Wilska och Walla herrader.

Ithem her Erich Erichsonn hafuer Gäsena och Åhs herader

Ithem her Ture Jönsonn hafuer Ååsa och Wista härader

Textställen inom klammer är supplerade efter texten i codex B 8, medan de inom parentes anger meningsförstörande felskrivningar.

Codex A 2, fol. 44 r:

*Tesse læn plæge stundum vare i
forlæningen oc stundum plege k.
hafiue tøm sielff*
(struken med ljusbruna bläckstreck)

*Item lagund oland
Item hagund valaheret
vlraker (struken)
Rasboheret beling } heret
vaxal }*

Item ösboo haffde her laurentzs i forlæning j monge aar och siden fik thet arffwid trolle oc haffwer thet hafftt siden

Item Synnerboo oc wesboo haffde k. cristiern oc haffde ther en foget inne hed kortt starckewald, oc siden fick thet her gözsta ollsson oc haffdet in till her Sten thet anammede æpter hans dödh

Item Stegeholm oc Stegeholms læn, Tjwst. Ydre. Kind, nw ær ther till lachtt Norrewidboo, wistæ oc twetæherret

Item wæstreherret j nyding haffwer aff alder warit j forlæning oc södrewidboo haffde her boo stensson her niels stwre oc siden swantte

Item Nyceping oc the læn ther vnder

Item westeraarss slot oc the len

*Thetta slott plæger stundom ga i forlæningh
oc stundom haffuer vnder fateburet legat*
(struken med tjocka ljusbruna bläckstreck)

fförst trögden

valaheret

vesterbotnen

Sidan är icke helt fullskriven. De med hand b skrivna notiserna täcker övre halvan. De övriga — med undantag för rubriken — är nedkastade som det vill synas i hast.

Sidorubriken är struken med ljusbruna bläckstreck, liksom anmärkningen om Västerås slott och notisen om Väla härad i uppräknigen överst på sidan.

Pluralformen »plege» i rubriken överst på sidan synes vara en felskrivning.

Codex A 2, fol. 44 v:

Tesse gode mæn ære begerende forlæningh

	Archiebiscopen	Vden Raadet
	Biscop Kortt	Twre Jönsson
	biscop Brynnolph	Pæder twresson
	biscop Oleff	Niels gædde
	biscop henrick	Jörgen Karsson
	Arffuid trolle	Benchtt Karsson
Rige-	knwt aeskilsson	Jöns vlffsson
sens	Swantte nielsson	Holgerd Karsson
raadh	Niels claffuesson	Niels Ryning
	Erick trolle	folke gregersson
	Niels bosson	Sten cristernsson
	Erick ericksson	Cristiern benchtzsson
	Benchtt Ryning	
	Steen twresson	
	Benchtt Ryning (<i>struken</i>)	
	Benchtt gregersson	
	per Raffueldzsson	Hwstrv beritte abram cristiernssons hwstru haffwer hafftt x eller xii bön- der j glantzhammer sokn j nærcke oc kalles stygebönder
		Jtem per erickxssons hwstru i granhamber om thet hwn haffde
		Jtem om frv gertrvd thet hwn haffde
		Jtem om frv beritthe her erick Adzssons
		Jtem om frw meritthe her benchtt cristiernssons beder och om thet hwn haffwer hafftt

Den högra spalten går i originalet ända ned till sidans undre kant.

Namnen Nils Klasson och Bengt Ryning har införts i namnlistan över rådets medlemmar efter det att raden i övrigt färdigskrivits; Bengt Ryning har därvid först placerats in på fel plats i räkkan. Ändringen har skett med samma bläck.

infört tre notiser om olika svenska länsområden, av vilka två meddelar uppgifter om den ränta, som utgick från länet.

På fol. 41 v har hand b infört en rad notiser om länsområden i Östergötland och Småland. Vederbörande har tydligen ansett dem äga samband med rubriken. Men utrymmet på fol. 41 v har icke räckt till för den räckta notiser skrivaren haft att införa, varför han fortsatt på fol. 44 r. Härmed har sidorubriken där blivit irrelevant, men detta har icke föranlett någon åtgärd från skrivarens sida. Han slutar med notisen om Västra härad, trots att fol. 44 r icke varit fullskriven.

Hand b har slutligen på fol. 44 v infört namnlistor, vilka har direkt anknytning till rubriken.

Hand a har senare återkommit. Dels har dess återupptagna verksamhet bestått i att den infört nya notiser, dels i att den utfört korrigeringar. På fol. 41 r har den infört notiserna »Koperberget» etc. och förteckningen över Stockholms län. Vidare har den hit överfört anteckningarna överst på fol. 41 v, av vilka en därvid strukits. På fol. 44 r har rubriken strukits. Tydligen har skrivaren observerat, att den blivit irrelevant genom det notisstoff hand b infört där. Som komplement till detta stoff har han nedtecknat dels namnen på några härad i Uppland, dels två korta notiser, en om Nyköpings slottslän — varvid notisen härom på fol. 41 r korsats — och en om Västerås slottslän. Men för att bibehålla något av sidorubrikens alternativitet har han till den sistnämnda notisen fogat en anmärkning, vars andra led formuleras som en rubrik till en uppräknig av det slag sidorubriken avsett. Tanken härpå har dock övergivits, sedan tre länsområden antecknats, och anmärkningen/rubriken har strukits.

Hand a kan beläggas tidigare i A 2. På ark 37/38 har två olika händer infört vardera ett brev, skrivelser från ärkebiskopen och den av honom ledda riksrådsfraktionen till några Sten Stures anhängare. I texten till båda breven har en annan hand, som företer så starka likheter med hand a, att en identifikation är möjlig, utfört vissa korrigeringar, dels ändringar av formuleringar och sakuppgifter, dels tillägg och

strykningar. Förhållandet synes icke kunna förklaras på annat sätt än att ark 37/38 utgör själva konceptet till de från den nämnda gruppen av rådet utgående skrivelserna¹. Hand a kan alltså knytas nära till den nämnda rådsgruppen, antingen som en dess skrivare² eller på annat sätt.

Hand b har icke kunnat återfinnas annorstädes i A 2. Den har emellertid påträffats i en rad pergamentsbrev från 1490-talet, utställda av Arvid Trolle eller med honom som sigillvittne³. Handen torde alltså kunna identifieras som hans skrivare⁴.

Skillnaden mellan de olika textskikten understrykes av att de notiser hand a infört icke har samma karaktär som

¹ Skrivelserna härrör tydligen från juli 1497, då Jakob Ulfsson jämte Arvid Trolle, Nils Bosson och Svante Nilsson m. fl. herrar tagit sin tillflykt till Stäket (jfr G. Kellerman, a. a., s. 287 f.). — Om ark 37/38 se även ovan s. 131.

² Hand a företer även starka likheter med den hand, som utskrivit Jakob Ulfssons m. fl. rådsherrars skrivelse till konung Hans, Älgöhorn den 27 maj 1497 (BSH 4, nr 146 s. 223 f.). Huruvida händerna är identiska torde vara svårt att avgöra med hänsyn till det begränsade jämförelsematerialet.

Det kan nämnas, att samma vattenmärke som i ark 41/44 även förekommer i det för A 2:s huvuddel använda papperet, fol. 30—32.

³ RA, perg. brev: Å kyrka den 6 maj 1493, Norrköping den 13 maj 1493 (två st.), Mörlunda den 27 jan. 1496 (dombrev utställda av Arvid Trolle ensam); Växiö den 16 febr. 1496, Vadstena den 13 mars 1499 (dombrev utställda av Arvid Trolle o. a.); u. o. den 14 maj 1501 (Arvid Trolle sigillvittne).

⁴ Sjögren påpekar, att »det mesta av fol. 41 och 44 är nedskrivet av en hand, som är synnerligen lik handen i C 37 (Arvid Trolles jordebok)» men att, om identitet föreligger, jordeboken måste vara skriven senare. Han tillägger: »På fol. 41 och 44 förekommer kompletteringar av annan hand. På fol. 42—43 förekommer handen från 41 och 44 ej någon gång» (P. Sjögren, a. a., s. 146 not 5). — Den hand, här kallad a, som på ark 41/44 gjort kompletteringar, har emellertid som ovan visats även infört själva utgångsnotiserna. Vad Sjögren anför om likheterna mellan den andra handen på ark 41/44, tydligen den som här kallats hand b, och handen i C 37 bör sammanställas med hans jämförelse mellan stilen i vissa urkunder (bl. a. i not 3 ovan anförda perg. brev 27 jan. 1496 och 14 maj 1501) och stilen i C 37. Han finner likheter men ingen stil, som »med säkerhet kunnat identifieras med C 37:s» (P. Sjögren, a. a., s. 343 med not 5). Men det finns exakt samma likheter respektive olikheter mellan å ena sidan handen i C 37 och å andra sidan handen i A 2 och i de (not 3) ovan anförda breven, alltså hand b. Om detta betyder, att handen i C 37 och hand b icke är identiska eller en annan förklaring skall ges, må här lämnas därhän.

de hand b infört. De förra har mer karaktär av direkt uppräkning; de senare innehåller uppgifter av skiftande slag om de olika länsområdena. Vad de under rubrik 2 på fol. 41 v uppförda notiserna angår förtjänar observeras, att flera av dem ger ett slags länshistoriker. Men de omfattar blott Östergötland och Småland. Först med de av hand a senare införda notiserna har länsområden från Södermanland, Västmanland och Uppland tillkommit, dock utan att beträffande dessa landskap någon fullständighet åstadkommits, långt mindre något hela riket omfattande register skapats.

3. *Texten på ark 42/43.*

På ark 42/43 har först en hand — här kallad hand c — infört de notiser, som rör ärkebiskop Jakob Ulfssons förläningar, därpå en annan hand — här kallad d — de omedelbart följande notiserna fram till rubriken »Värend» på fol. 43 v. Byte av hand markeras även här av en skiftning i färgtonen hos bläcket, ljusbrunt men något blekt i anteckningarna av hand c, brunt eller brunrött i de följande notiserna av hand d.

Hand c företer sådana likheter med en hand, vilken uppträder i huvuddelen av i A 2, att en identifikation av dem synes försvarlig¹. Handen torde även ha utskrivit brev från året 1497, utställda av eller för Jakob Ulfsson². Handen kan alltså identifieras som en av ärkebiskopens skrivare. — Hand d har icke påträffats annorstädes i A 2; den har heller icke med säkerhet kunnat beläggas i riksarkivets svit av pappers- och pergamentsbrev från året 1497³.

Till anteckningarna av händerna c och d har andra händer fogat vissa tillägg med ett changerande gråsvart bläck:

¹ Jfr t. ex. A 2 fol. 11 ff.

² Uppsala den 8 febr. (RA, perg.brev), S:t Klara kloster den 28 aug. 1497 (RA, pappersbrev); Stäket den 1 juli 1497 (BSH 4, nr 148 s. 225 f.).

³ Hand d företer likheter med den hand, som utskrivit det av Jakob Ulfsson, Svante Nilsson, Nils Bosson och Erik Trolle jämte sju danska råds-herrar utfärdade privilegiebrevet för Stockholm, S:t Klara kloster den 24 aug. 1497 (BSH 4, nr 153 s. 231 f.) Huruvida händerna är identiska synes dock ovisst.

- 1 Notisen om Lennäs socken sist bland anteckningarna om biskop Kort Rogges i Strängnäs förlåningar¹;
- 2 Notisen om Bengt Gregerssons (Lillie) förlåning, tillfogad längst ner på fol. 42 v²;
- 3 Notisen om Bengt Rynings förlåning, tillfogad längst ner på fol. 43 r³;
- 4 Rubriken »Værendh» och notiserna därunder, infört på det lediga utrymmet på fol. 44 v efter de med ljusbrunt bläck införda notiserna⁴, och
- 5 Smärre tillägg till notiserna om Erik Trolles län, avseende räntan från länen⁵.

Om det för alla notiserna använts samma gråsvarta bläck må lämnas därhän. Det är en och samma hand, hand e, som infört samtliga tilläggsanteckningar, med undantag för kompletteringarna till notiserna om Erik Trolles län, där en annan hand, hand f, varit verksam. Ingen av dessa händer är identisk med någon av händerna på ark 41/44⁶.

¹ HSH 18, s. 184 r. 2—1 n.

² HSH 18, s. 187 längst ner på sidan.

³ HSH 18, s. 189 längst ner på sidan.

⁴ HSH 18, s. 190 r. 2 n.—191 r. 14

⁵ HSH 18, s. 185 f. med anmärkning: »tillagt med yngre hand».

⁶ Hand e företer likheter med en hand, som bl. a. skrivit ett av Erik Trolle m. fl. rådsherrar utfärdat brev om syn, Älvkarleby den 25 maj 1500 (RA, perg. brev), men om händerna är identiska synes osäkert.

Den här framlagda uppfattningen om händerna på fol. 41—44 avviker starkt från Dovrings. Enligt hans mening skall en hand 1 ha skrivit: på fol. 41 r »början fram till och med 'Korsholms län» samt notiserna om Stockholms län; därpå anteckningarna på ark 42/43 fram t. o. m. notiserna om Växiö-biskopens förlåning på fol. 43 v; dessutom rubrikerna på fol. 44 r. En hand 2 skall ha skrivit: det resterande på fol. 41 r; allt på fol. 41 v; samt på fol. 44 r »slutpartiet» under de strukna rubrikerna. »En och annan kort anteckning» med karaktär av komplettering säges kunna indicera en tredje hand. — Hand 1 avstår Dovring från att identifiera med någon annan hand i A 2 under framhävande av det vanskliga häri. Däremot understryker han betydelsen av att hand 2 »skrivit de sidor i kopieboken som följer närmast efter länsregistret, både förteckningen över de herrar som önskade förlåning och de därefter följande uppgifterna om uppbörd av peterspenning 1491». Han drar härav slutsatsen, att »hand 2 har tillhört dem som skrev kopieboken» (F. Dovring, a. a., s. 405 ff.). — Vad Dovrings identifiering av hand 2 angår må blott anmärkas, att han förbiser det faktum, att förteckningen över länskrävarna på fol. 44 v i eminent mening hör till registret, vidare att L. Sjödin identifierat handen på fol. 45—46

Papperet i ark 42/43 har samma vattenmärke, som finns i ark 41/44. Men arket har ursprungligen utgjort en del för sig. Det har vikits och vad som därvid varit utsidan, d. v. s. nedre delen av fol. 43 v, där ovanstående tillägg 1—4 förekommer, är starkt smutsad.

Notiserna skrivna med händerna c och d är enhetliga. De meddelar, person för person, vad en rad medlemmar av riksrådet haft eller hade i förläning. Rubrikerna är stereotyp formade enligt formeln: »Tesse epterscriffne læn haffuer Erchebiscopen hafft i forlæning i mang aar», »Thetta haffuer biscoop Coorth hafft», etc.¹

Därunder meddelas specificerade uppgifter om de olika rådsmedlemmarnas förläningsbestånd. I några fall uppgives t. o. m. genom anteckningar i marginalen vederbörande innehavares rättsgrund: 'livsbrev', 'brev för skadegäld', etc.²

Den officiella protokollstilen brytes på ett par ställen av ovanligt personligt färgade formuleringar. I redogörelsen för vad Nils Klasson (sparre) till Vik haft antecknas beträffande några härad i Älfsborgs län: »tesse göre gärdeskat huat thet löper drager *myk* icke til minnes», respektive »Nagre cronebönder ære ther inne met huat the vtgöre drager *mik* icke til mijnes»³

En lika personlig deklARATION förekommer i uppgifterna om vad Arvid Trolle »haver haft»:

Item borholm och ölandh, spisningen som till slotthet ligger kan ey scriffues wtan slotzbökerne ware widh handene eller hær steen haffuer ther noget rættelse wppa, æn xiiii:c marc ær peninge skatten Ther aff qwittes vii:c marc i fææ faar smör malt rwgh och vid the vii:c marc faar *iach* i peninge⁴

med kaniken Herman Rodenkerke, Jakob Ulfssons kansler 1471—89 och medlem av den nämnd rådet 1491 tillsatt för att granska uppborlden (L. Sjödin, Kanslistilar och medeltida arkiv, 2, MRA 1940, s. 42 ff., 98; jfr ovan s. 131 med not 2). I övrigt hänvisas till ovan förebragt utredning.

För givande diskussion rörande händerna på fol. 41—44 tackar jag arkivarierna Stefan Söderlind och Jan Liedgren.

¹ HSH 18, s. 183 f.

² HSH 18, s. 183, 184, 185.

³ HSH 18, s. 188 f.

⁴ HSH 18, s. 185.

Därpå följer en notisgrupp med rubriken: »These iii hæredh hade aruidh trolle til berqware och eedh.» Vid den står i marginalen antecknat: »pa tesse hæredh haffuer *iach* lyffsbreff»¹.

Det var denna sista notis, som föranledde utgivaren av codex A 2 till antagandet, att Arvid Trolle var författaren till länsregistret². De lika personligt färgade uppgifterna i notiserna om Nils Klassons förläningsbestånd går emellertid icke att förena med antagandet härom. Däremot synes formuleringarna kunna bära vittnebörd om att uppgifterna avgivits av vederbörande förläningsinnehavare³, något de noggranna uppgifterna om de olika herrarnas förläningsinnehav också ger starka indicier för⁴. Förteckningen får alltså i huvudsak tänkas vara uppgjord på grundval av personliga deklARATIONER, avgivna av medlemmarna i en rådsförsamling.

Till de först införda uppgifterna om länsinnehav har senare hand e fogat två, avseende Bengt Gregersson (Lillie) och Bengt Ryning⁵. Notiserna härom har samma uppställning och samma typinnehåll som de ursprungliga. Härige-

¹ HSH 18, s. 185.

² Ibid; jfr ovan s. 125.

³ Dovring tolkar formuleringen av Arvid Trolles notiser så, att de »på ett eller annat sätt» härrör från honom själv. I en not framkastar han tanken, att registret (o: enligt hans uppfattning fol. 41 r—44 r) »kan . . . vara kompilerat av uppgifter som länsinnehavarna själva lämnat, och på så sätt fått in en notis i jag-form». Dovring har icke observerat formuleringarna i notiserna om Nils Klassons länsinnehav (F. Dovring, a. a., s. 407 med not 17).

⁴ Jfr t. ex. uppgifterna om biskop Kort Rogges eller Erik Trolles förlänningar (HSH 18, s. 184 ff). Det är givetvis möjligt, att i några fall uppgifterna om en rådsheres förläningsbestånd icke härrör från honom själv utan inhämtats på annat sätt. Så skulle kunna vara fallet med notisen om biskop Brynolf, vars placering i förteckningen ter sig egendomlig, men materialet ger inga möjligheter att komma till klarhet i dylika detaljspörsmål (jfr nedan s. 155).

Hos Dovring möter i förekommande fall en sammanställning mellan de i dessa notiser angivna ränteuppgifterna och i samtida och senare källor angivna sådana (F. Dovring, a. a., skatte katalogen). Problem förknippade med en realbehandling av notisernas uppgifter har icke kunnat tagas upp i detta sammanhang (jfr härom även E. Lönnroth, a. a., s. 224 f.).

⁵ HSH 18, s. 192 f.; se ovan s. 144.

nom har samtliga notiser om rådsherrarnas förläningsinnehav fått karaktären av en enhetlig grupp anteckningar¹.

Tillägget på fol. 43 v är oenhetligt. Först kommer under rubriken »Värend» två notiser, som direkt ansluter till rubriken, en om vad biskopen i Växiö haft i förläning därstädes, en om vad Peder Turesson (Bielke) haft. Den förra anknyter på något sätt till notisen om Värend på fol. 41 v².

Jämte de notiser, som har direkt samband med själva rubriken »Värend», har även införts en grupp notiser om vad biskop Brynolf begär i förläning. I förteckningen över vad de olika rådsherrarna har haft i förläning förekommer under sedvanlig rubrik: »Detta haver biskop Brynjolf haft», uppgift om dennes förläningsbestånd. De två notisgrupperna står varandra mycket nära.

A 2 fol. 43 r:

Thetta haffuer biscop
Bryniolff hafft
Jtem skaningxhæredh Renter
xvi tunner smör
Jtem kaallen Renter ii lester
smör
Jtem Kyndehæredh Renter
xiiii tunner smör³

A 2 fol. 43 v:

Jtem begærar biscop Bryniolph
i skara kollan som rænther ii
læsther smör xxiiii twnnor malth
Jtem Kindeherrath Rænther xiiii
twnnor smör, xiiii twnnor malth
Jtem Skaaningx herrath rænther
xvi twnnor smör ok xvi twnnor
malth
Jtem Skara stadh rænther L
danska marc⁴

Tilläggsnotisen om vad biskopen begär i förläning skiljer sig alltså från den ursprungliga notisen om vad han haft i förläning, såtillvida att den meddelar uppgifter utöver den senare. Tilläggsnotisen kan alltså icke gå direkt tillbaka till den först införda, utan avser snarast på något sätt en utvidgning av den.

¹ HSH 18, s. 183 ff. Förteckningen är icke uppgjord med hänsyn tagen till den ordning rådsherrarna sitter i rådet. Jfr t. ex. ordningen mellan rådherrarna i förteckningen på fol. 44 v (ovan s. 140).

² HSH 18, s. 190 f. Jfr ovan s. 136.

³ HSH 18, s. 188.

⁴ HSH 18, s. 191.

4. Dateringsfrågan. *Den politiska situationen.*

Texten på ark 41/44 och 42/43 kan visas ha tillkommit i samband med förhandlingarna hösten 1497 om konung Hans intagande i riket. För att sammanhanget skall framstå klarare meddelas här några uppgifter om det politiska spelets grunddrag, varvid huvudvikten lägges vid de frågor, som har direkt samband med den ställda forskningsuppgiften¹.

I skarp opposition mot Sten Sture har i början av året 1497 en ledande fraktion inom riksrådet krävt dennes tillbakaträdande från riksföreståndarämbetet och i samband härmed bedrivit underhandlingar med konung Hans om dennes hyllning till konung. I spetsen för denna fraktion stod ärkebiskop Jakob Ulfsson och med sig hade han biskoparna Kort Rogge i Strängnäs, Brynolf Gerlaksson i Skara samt Olof Gunnarsson i Västerås, vidare Arvid Trolle, Svante Nilsson, Erik Trolle, Nils Bosson (Grip), Erik Eriksson (Gyllenstierna) och Arvid Knutsson (sparre över stjärna)². Otvivelaktigt var Arvid Trolle med sonen Erik och svärsonen Nils Bosson bland de drivande krafterna³. Striden om makten koncentrerade sig — som alltid — kring frågan om vem som skulle behärska förvaltningsapparatusens organ och hur dessa skulle administreras. Frågor härom hade varit föremål för Arvid Trolles särskilda uppmärksamhet, då han i maj månad direkt förhandlade med en dansk riksrådsdelegation⁴. De hade tidigare i hög grad upptagit den nämnda rådskret-

¹ Om dessa händelser se C. G. Styffe, *Bidrag till Skandinavians historia*, 4, Sthlm 1875, s. CXCIX ff.; P. Sjögren, a. a., s. 307 ff.; S. Kraft, *Senare medeltiden 2. Tidsskedet 1448—1520, Sveriges historia till våra dagar 3:2*, Sthlm. 1934, s. 274 ff.; och S. U. Palme, *Riksföreståndarvalet 1512. Studier i nordisk politik och svensk statsrätt 1470—1523*, UUÅ 1949:7, s. 281 ff.

² De ovan uppräknade herrarna framstår som riksrådsoppositionens kärna i ett brev från Arvid Trolle till Jakob Ulfsson m. fl. om ett avtal mellan honom och ombud för danska riksrådet i Lyckå den 21 maj 1497 (HSH 18, s. 177).

³ P. Sjögren, a. a., s. 309 ff.

⁴ HSH 18, s. 176 f.

sens intresse och utgjort ett av de huvudmoment, kring vilka dess politiska diskussioner med herr Sten rört sig¹.

Motsättningarna mellan riksrådet och Sten Sture ledde under sommaren till stridshandlingar, vilka vidgades då konung Hans ingrep med sin härsmakt. Under augusti och september månader mätte riksråd och konung i förening sina väpnade styrkor med riksföreståndarens. Genom omständigheter som är höljda i dunkel avbröts emellertid vapenskiftet av förhandlingar. Den 6 oktober ingicks — under medverkan av riksrådet — ett avtal mellan konung Hans och Sten Sture, enligt vilket den förre skulle intagas i riket som konung på Kalmar recess villkor, medan huvudpunkterna rörande den senare gick ut på att han skulle frias från ansvar för sin tidigare politik och för handhavandet av sitt riksföreståndarskap och dessutom att konungen skulle förse honom med »tillbörlig ränta i Sveriges rike efter hans stånd»². Genom

¹ I de genom Jakob Ulfssons kopiebok bevarade handlingarna dominerar frågor om herr Stens förläningspolitik. Från riksrådets sida har framförts skarpa anmärkningar mot denna kombinerade med krav på en radikal omläggning av den. Anmärkningarna kan samlas i följande huvudpunkter: 1) Sten Sture har krävt för stor tjänst av läntagarna, särskilt av slottslänens innehavare, 2) han har icke i den utsträckning som nödigt varit utdelat förlänning, 3) han har icke aktat för rov att minska området för slottslän dock utan att ge avkall på krav om tjänst och 4) han har icke utdelat län till dem rådet rekommenderat. Kraven går ut på att herr Sten skall förläna slotten — särskilt de i Finland — till »goda män», vilka i utbyte härför endast skall göra tillbörlig tjänst, vidare att han i allmänhet skall ge förlänningar för den tjänst frälset gör riket (betr. belägg se t. ex. HSH 18, s. 37 ff., 44, 48, 50, 62, 75, 79 etc.)

² Avtalet är känt endast genom Huitfeldts referat av akten härom, men ordalagen torde ansluta till originalets vändningar, vilket genomgående är förhållandet i de fall där kontroll kan ske (A. Huitfeldt, Kong Hansis Krønike, kvartuppl., Köpenhamn 1599, s. 133). E. Arup har tagit upp till behandling frågan om Huitfeldts källor för skildringen av konung Hans tåg till Sverige och händelserna i samband härmed. Han menar, att Huitfeldt utöver dokument och en bevarad visa om tåget även nyttjat en uppteckning av Arvid Trolle (E. Arup, En tabt Kilde hos Hvitfeldt, DHT 8:1, s. 383 ff.). Sjögren har här emot genmält, att inga personliga uppgifter, som kan tyda på Arvid Trolle som hemulsman förekommer i Huitfeldts framställning, och avvisar därför Arups tes (P. Sjögren, a. a., s. 319 not 2). Det kan härtill läggas, att det utmärkande för Huitfeldts framställning i här berörda avsnitt är referatet av aktstycken,

en särskild akt den 12 oktober har riksrådet förklarat, att detta kontrakt om — som det heter — »tvedräkt och fördärv dem och dessa tre riken emellan och om land, slott och län» ingicks efter rådets råd och samtycke¹. Sex dagar därefter utfärdade riksrådet, nu med herr Sten som medlem, hyllningsbrev för konungen, senare biträtt av de rådsherrar vilka därefter anlönt till huvudstaden². Kröningen ägde rum den 26 november.

Av de bevarade akterna att döma har den nyvordne konungens regeringsverksamhet i hög grad rört frågor om länen, deras förvaltning och fördelning. Den 30 november upplåter Sten Sture till konung Hans Västerås slott och län, Bergslagen med Dalarna och alla andra slott och län och löser rikets invånare från deras trohetsed³. Den 3 december utställer han revers på den förläning han av konungen erhållit⁴. Den 15 har konungen utfärdat förläningsbrev för Jakob Ulfsson på Stäkets län och Uppsala stad, nästa dag för Folke Gregersson på Viste härad⁵. Dagen efter följer riksrådets medgivande till konungen att på de slott och län, som han och drottningen har till sin fatabur, sätta vem de själva anser bäst kunna tjäna dem som räkenskapsfogdar⁶. På årets sista dag har konungen utställt förläningsbrev för ärkebiskopen

varför det synes mest sannolikt, att han bygger på en kopiebok med en sammanställning av aktmaterial från händelsesammanhanget. Utmärkande för honom är nämligen att han haft tillgång till aktmaterial i det danska riksarkivet, och Arup framhäver just, att andra likartade utförliga skildringar i krönikan får sin förklaring genom Huitfeldts utnyttjande av aktmaterial (E. Arup, a. a., DHT 8:1, s. 383 f.).

Det sätt varpå i Huitfeldts framställning avtalet motiveras har icke beaktats inom forskningen men ställer konungens politik i en särskild dager. Dennes andel i det politiska spelet torde vara avsevärt större än vad som framkommit i de analyser av händelserna, som tidigare presterats (jfr senast S. U. Palme, a. a., UUA 1949:7, s. 281 ff.).

¹ ST 3, s. 460 f.

² ST 3, nr 553 s. 461 ff.

³ ST 3, nr 555 s. 467 f.

⁴ FMU 6, nr 4768 s. 96 f.

⁵ RA, perg. brev, Stockholm den 15 respektive den 16 dec. 1497.

⁶ ST 3, nr 558 s. 472 f.

på Nordmarken¹. — Det är självfallet, att de bevarade akterna icke ger besked om allt som förevarit i dessa ärenden². Akterna ger heller icke möjlighet att bestämt avgöra i vilken utsträckning deras utfärdande skall uppfattas som verkställighet av redan före kröningen träffade avtal eller som resultat av fortsatta förhandlingar. Det för lösandet av föreliggande forskningsuppgift väsentliga är, att det är vid denna tidpunkt, som det slutliga avgörandet faller i hithörande frågor.

Anteckningarna av händerna c och d på ark 42/44 kan säkert tidfästas med angivande av vissa bestämda termini ante et post quem. I notiserna om ärkebiskop Jakobs förläningsbestånd förekommer uppgiften att Sten Sture lagt beslag på ärkebiskopens ränta från Uppsala stad. Händelsen måste ha ägt rum i juli månad 1497. Förteckningen har alltså tillkommit efter denna tidpunkt³. Men terminus post quem kan med säkerhet skjutas längre fram i tiden. Arvid Trolle hänvisar i sin notis om Borgholms slott till möjligheten att beträffande vissa uppgifter erhålla besked av Sten Sture, en tanke som knappast kan ha fallit honom in före uppgörelsen mellan riksföreståndaren och konungen den 6 oktober⁴, varför förteckningens tillkomst måste ligga i tiden efter detta avtal. Härmed synes stämma väl överens, att några av de råds-herrar, vilka avgivit deklARATIONER om förläningsinnehav, anlät till huvudstaden först efter den nämnda tidpunkten⁵.

¹ RA, perg. brev, Stockholm den 31 dec. 1497.

² C. G. Styffe synes i sin analys av situationen i allt för hög grad draga slutsatser av att så få förläningsbrev bevarats (C. G. Styffe, a. a., 4, s. CCXXXIII f.).

³ Se utgivarens ovan anförda anmärkning (HSH 18, s. 184).

⁴ HSH 18, s. 185; jfr ovan s. 145. Nils Klasson (sparre) till Vik, som avgivit en lika personligt färgad deklARATION som Arvid Trolle, befann sig ännu den 5 sept. i Vadstena (RA, perg. brev, Vadstena den 5 sept. 1497), tydligen på resa till huvudstaden, där han befann sig den 6 okt. och var en av medlemmarna i den riksrådsdelegation, som förhandlade med Sten Sture (jfr ST 3, nr 552).

⁵ Av det från förhandlingarna med konung Hans bevarade aktmaterialet att döma har biskop Brynolf, biskop Ingemar Pedersson i Växiö och Erik Eriksson (Gyllenstierna) icke infunnit sig i Stockholm förrän långt fram i november månad, enär de den 25 nov. utställt ett hyllningsbrev till konungen

En terminus ante quem för förteckningens tillkomst kan också fastställas. Notisernas realinnehåll — särskilt anteckningarna om vad vissa rådherrar begär i förläning¹ — anger, att förteckningen måste ha uppgjorts före konung Hans utställande av de nya förläningsbrev under loppet av december månad².

Ehuru ark 41/44 icke har sådana genom direkta tidsangivelser och andra faktiska upplysningar exakt daterbara notiser är det både av det allmänna³ och det i enstaka detaljer konkret framträdande sambandet⁴ mellan dess notiser och notiserna på ark 42/43 tydligt, att även dess anteckningar tillkommit inom samma tidsgränser. Förteckningen på fol. 44 v över de herrar, vilka begär förläning, visar också en rådsförsamling av just den omfattning som den vid detta tillfälle i Stockholm församlade hade⁵, och den uppdelning av

såsom komplement till svenska rådets den 18 okt. utfärdade stora hyllningsbrev (ST 3, nr 553). Bengt Ryning uppträder icke i någon akt före svenska riksrådets brev om konungens kröning den 29 nov. (ST 3, nr 554 a). Dessa omständigheter stämmer väl samman med det förhållandet, att notiser om biskoparna Brynolf och Ingemar samt om Bengt Ryning är tillägg till förteckningen (se ovan s. 144). Någon exakt datering kan man emellertid icke få fram på detta sätt. Notisen om Bengt Gregerssons förläningsinnehav är ett tillägg, men denne uppträder redan i hyllningsbrevet den 18 okt. (ST 3, nr 553), medan å andra sidan notisen om Erik Eriksson, som synes ha anlänt senare, icke är tillägg.

¹ Jfr ovan s. 145 f. och nedan s. 154.

² P. Sjögren har i sin ovan anförda utredning framkastat tanken, att »förteckningen, som möjl. varit avsedd att föreläggas kung Hans, gjorts upp efter konungens makttillträde, men innan han hunnit stadfästa de gamla förläningsarna» (P. Sjögren a. a., s. 146 not 5; jfr ovan s. 127).

³ Jfr härom vidare nedan s. 154 f.

⁴ Notisen om Varend på fol. 41 v nederst har en direkt parallell i ett moment av den efter förteckningen över rådsherrarnas förläningsinnehav på fol. 43 v tillagda notisen om Varend (HSH 18, s. 183, 190 f.):

Ark 41/44

Jtem wærend haffde her birge trolle . . .
vden biscopen j wexiö haffde Norwi-
dingeherret . . .

Ark 42/43

Jtem biscopen i Wexiö haffwer hafft
norrewidhingeherrath Rænther wedh
xiiii mark ok hundradhe danska

⁵ Jfr ST 3, nr 553 och 554 s. 461 ff. Av herrar utom rådet kan Peder Turesson (Bielke), Jöns Ulfsson (Roos av Ervalla) och Folke Gregersson (Lillie) visas ha varit i Stockholm vid detta tillfälle (RA, perg. brev, Stockholm den

herrar inom respektive utom rådet, som göres i förteckningen, har giltighet vid denna tidpunkt, däremot icke senare¹.

Proveniensen hos ark 41/44 och 42/43 visar, att de på dem införda anteckningarna tillkommit såsom ett resultat av en verksamhet bedriven inom riksrådet, och härmed överensstämmer väl att de händer, som på respektive ark infört utgångsnotiserna, kan attribueras till skrivare, vilka varit nära knutna till ärkebiskopen och rådet. De närmare angivna tidsgränserna för anteckningarnas tillkomst ställer det utom varje tvivel, att den verksamhet, som återspeglas genom dem, bedrivits under förhandlingarna vid konung Hans intagande i riket oktober och november månader 1497. Genom ett studium av skikten inom anteckningarna och av förhållandet mellan texten på de båda arken kan vissa säkra upplysningar utvinnas om karaktären hos anteckningarna och i viss utsträckning även om syftemålet med dem.

5. *Karaktären av anteckningarna på ark 41/44 och 42/43.*

Det som hand a först infört på ark 41/44 och det som där främst tilldrar sig uppmärksamheten är sidorubrikerna. Sedda tillsammans synes de ange en plan för ett visst praktiskt-politiskt handlande. Den som har formulerat dem har avsett en fördelning av det svenska länsbeståndet i tre olika grupper:

15 nov. resp. 14 och 16 dec. 1497). — Det är av betydelse i sammanhanget att Johan Bese, Lindorm Björnsson (vinge) och Sigge Laurensen (Sparre), som icke nämnes i rådsförteckningen, heller icke närvarit (jfr ST 3, nr 556 s. 469 f.).

¹ Det är först i samband med händelserna på nyåret 1499 och det första halvåret därefter, som en rådsförsamling av motsvarande omfattning ånyo är samlad. Men då är Ture Jönsson medlem av rådet, medan han enligt förteckningen på fol. 44 ännu icke är rådsherre (jfr ST 3, nr 563 s. 482).

Styffe menar, att förteckningen över länskrävarna på fol. 44 v. tillkommit omedelbart efter det brevet om Sten Stures förläning utfärdats den 3 dec. 1497 (C. G. Styffe, a. a., 4, s. CCXXXIII). Sjögren ansluter sig till Styffe men använder en vidare formulering: tiden närmast efter konung Hans regerings-tillträde (P. Sjögren, a. a., s. 322 not 7). — Beträffande Suvantos uppfattning i frågan se nedan s. 160 not 3.

1. Län som plägar ligga under konungens fatabur och under slotten,
2. Län som plägar gå i förläning, och
3. Län som stundom plägar gå i förläning och stundom innehavas av konungen själv.

Som ett komplement till denna fördelning har vederbörande — som rubrik 4 visar — tänkt sig en förteckning över personer, som begär förläning¹.

Till denna plan anknyter anteckningarna på ark 42/43, införda av händerna c och d. Genom förteckningen där över vad en rad rådsherrar uppgett sig ha haft i förläning skapas en utgångspunkt, en rättsgrund att hävda vid kommande förhandlingar.

Från denna utgångspunkt växer nästa led i riksrådets strävanden naturligt fram och kan också direkt utläsas ur anteckningarna. Redan hand d antecknar i marginalen vid notiserna om biskop Kort Rogges i Strängnäs förlänningar: »Item begär biskop Kort Åkers härad ...»². Anteckningen markerar, att biskopen begär detta härad utöver det länsbestånd han tidigare innehåft. Än tydligare framträder övergången mellan deklarerat länsinnehav och länskrav i notiserna om biskop Brynolf Gerlaksson, i det notisen om hans förläningsbestånd, vilken också ingår i förteckningen över rådsherrarnas förlänningar, har en motsvarighet bland de med hand e införda tilläggen men där inledd med orden: »Item begär biskop Brynolf ...»³.

Samma utvecklingsgång kan avläsas i vissa av de anteckningar hand b infört på ark 41/44, nämligen listan på fol. 44 v över de herrar både inom och utom rådet, som begär förläning, och notiserna där om fyra frälsekvinnors framställningar om förläning, formulerade på ett sätt snarlikt de ovan anförda till exempel: »Item om fru Märta herr Bengt Kristiernssons, beder och om det hon haver haft»⁴.

¹ Jfr ovan s. 133.

² HSH 18, s. 184.

³ HSH 18, s. 191. Jfr ovan s. 144.

⁴ HSH 18, s. 193. Jfr ovan s. 140.

Men hur långt de intentioner, som den nämnda planen anger, i verkligheten fullföljts, därom ger varken anteckningarna på ark 41/44 eller på ark 42/43 något klart besked. Sålunda upptar förteckningen på ark 42/43 över rådsherrarnas förläningsinnehav icke samtliga vid dessa förhandlingar närvarande rådsherrar, icke ens om hänsyn togs till senare tillägg. Där saknas nämligen biskoparna Ingemar Pedersson i Växiö, Olof Gunnarsson i Västerås, Henrik Tidemansson i Linköping och Magnus Nilsson (Stiernkors) i Åbo, dessutom Nils Bosson (Grip), Knut Eskilsson (Banér) och Knut Posse¹. Om orsaken till att dessa icke medtagits kan i enskilt fall en tänkbar förklaring lämnas², men knappast i samtliga fall³, och under inga omständigheter ger denna förteckning en överblick över samtliga rådsherrars förläningsinnehav⁴. De direkta tilläggen till själva förteckningen och de lösa anteckningarna om Varend etc. antyder en utvidgning av den och en omvandling av den till en direkt framställning, men i vad mån denna tankegång fullföljts kan icke avgöras.

Vad anteckningarna på ark 41/44 angår, synes visserligen i de skikt av notiser, som hand b infört, förteckningen över länskrävorna återge en relativt hög grad av fullständighet⁵.

¹ Jfr de på ark 42/43 uppräknade rådsherrarna med rådslistorna i de bevarade akterna från förhandlingarna (HSH 18, s. 183 ff., ST 3, nr 552, 553, 554 och 556).

² Knut Posse synes ha anlant sent till Stockholm. Han uppträder först i det av riksrådet den 5 dec. 1497 utfärdade löftesbrevet att efter konung Hans död välja dennes son till konung (ST 3, nr 556 s. 468 f.; jfr P. Sjögren, Åtten Posse. Studier och undersökningar 1, Uppsala 1950, s. 240 f.). Detta kan ge förklaringen till att han ej medtages i förteckningen på ark 42/43, men den kan även vara att söka i hans politiska ställningstagande (jfr härom P. Sjögren, a. a., s. 241).

³ Det är tänkbart, att i några fall den enkla förklaringen till att en rådsherre ej upptagits i förteckningen på ark 42/43 är, att vederbörande icke haft någon förläning, men att detta skulle kunna gälla samtliga utelämnade synes icke troligt. Sen ankomst kan även vara förklaringen till utelämnande (jfr ovan s. 151).

⁴ Knut Posse hade sedan den 15 maj 1496 Ångermanland i förläning (FMU 6, nr 4672). Konung Hans har förnyat denna förläning (P. Sjögren, a. a., s. 241).

⁵ Det bevarade materialet ger inga möjligheter till kontroll i sådana

Men dess övriga notisserier har en mycket speciell utformning. De kräver särskild uppmärksamhet.

Det frapperar, att hand b till de av hand a på fol. 41 r införda notiserna om Åbo och Satakunta fogar marksummor och till notisen om Korsholm anmärkningen: »Där hade k(ungen) sin egen fogde». Men detta förfarande korresponderar med att handen även i fortsättningen anger marksummor i samband med sina egna notiser om Tavastehus, Raseborg och Kastellholm och att den i de två följande notiserna om Nyköpings slott och om Svartsjö lämnar specificerade uppgifter om räntan, medan den formar sin notis om Rekarna etc. till en anmärkning: »Om Rekarna, Sorunda socken, Ösmo socken finns i slottsboken»¹.

Sedd i belysning av uppgifterna om Nyköping och Svartsjö måste notisen om Rekarna etc. tolkas som en anvisning var uppgifter om räntan från dessa länsområden kunde sökas. Anvisningen gäller slottsboken för Stockholms slott, under vilket dessa områden hörde 1497, åtminstone vad Sorunda och Ösmo som socknar i »Ytra Tör» (Sotholms härad) beträffar². Notiserna om de svenska länsområdena synes alltså ha utformats i syfte att ge besked om räntan därifrån. — Sannolikt skall även marksummorna och anteckningen vid Korsholms län tolkas i överensstämmelse härmed, ehuru marksummornas natur icke utan vidare är given.

Ränteuppgifter är tydligtvis ett ledmotiv i dessa av hand b införda notiser och det är — väl att märka — endast för denna svit på ark 41/44 det finns dylika. Härigenom kommer de att bilda en grupp av stark inre slutenhet. Finns någon motsvarighet till den?

En jämförelse visar, att den nära svarar mot vad Sten Sture erhöll i förläning av konung Hans den 3 december 1497.

punkter, som den här antydd, men det förhållandet att t. ex. Erik Johansson (Vasa), slagen till riddare vid kröningen, icke förekommer, kan väcka tvivel om att alla som kunnat resa anspråk på förläning verkligen medtagits.

¹ Jfr ovan s. 135.

² »Ytra Tör» hörde enligt anteckning av hand a till Stockholms slottslän (HSH 18, s. 181; jfr HH 11:1, s. 39).

Enligt det brev herr Sten avgav som bekräftelse på förläningen bestod den av:

all Åbo biskopsdöme uti Finland, . . . med alla slotten, som äro Viborg, Sankt Olofsborg, Tavastehus, Raseborg, Åbo, Kastellholm, Norrbotten och Korsholm med alla köpstäder, och desslikes

Nyköpings slott med byfogdedömet i staden, Näveberg, Östra Rekarna och Västra Rekarna, Färingön med hans nådes och kronans gård Svartsjö, Sorunda och Ösmo socknar och en ödemark liggandes uti Västergötland . . . som heter Götala¹.

Med undantag för Viborg och S:t Olofsborg samt Götala ger hand b:s notiser om fataburen en grupp län identisk med herr Stens förläning². Man torde härav kunna draga slutsatsen, att ett samband föreligger mellan det förhållandet att han förlänats med nämnda områden och att hand b sammanfört dem såsom en särskild grupp³.

Sambandet blir evident om man dessutom beaktar, att enligt avtalet mellan konung Hans och Sten Sture den 6 oktober 1497 konungen skulle förse herr Sten »med tillbörlig ränta uti Sveriges rike efter hans stånd»⁴. Just i de nyssnämnda av hand b till en enhetlig grupp sammanförda notiserna — och endast i dem — möter uppgifter om ränta.

¹ FMU 6, nr 4768 s. 96 f.

² Näveberg, som särskilt nämnes i Sten Stures revers, är beläget inom Jönåkers härad i Tuna socken, ingick alltså i det till Nyköpings slott hörande länsområdet (jfr C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden med särskilt afseende på Sverige och dess förvaltning åren 1319—1521, 3. uppl., Sthlm 1911, s. 275, 279 f.). I Näveberg bröts koppar, vilket torde ge förklaringen till den sista uppgiften i notisen om Nyköpings län och dess ränta: »förutan kopparbergsräntan» (se ovan s. 135; om Näveberg och dess bergslag se G. Jacobson, Näfvequarns bruk under 300 år (1623—1923), Sthlm 1923, s. 9,15, 23 f.). — Satakunta nämnes icke direkt i Sten Stures revers men har tydligen innefattats i begreppet »all Åbo biskopsdöme».

³ Lönnroth har observerat, att det finns ett samband mellan notisgruppen under rubrik 1 i registren och Sten Stures förläningsbestånd; han utnyttjar iakttagelsen vid sitt försök att tidfästa registret av år 1485 (E. Lönnroth, a. a., s. 243 not 1).

⁴ ST 3, s. 460; jfr ovan s. 149.

Denna tolkning av notisgruppen ger en inblick i förhandlingarna om herr Stens förläning. Ty det är av gruppens sammansättning i jämförelse med riksföreståndarens slutgiltiga förläning tydligt, att den återspeglar ett förberedelsestadium. Detta framgår även av notisernas utformning, särskilt då notisen rörande Rekarna etc. med dess anvisning om var uppgift beträffande de nämnda länsområdenas ränta är att söka. Men kunskapen om det politiska spelets faser är för ringa för att man skall kunna våga sätta detta härigenom avläsbara stadium i direkt samband med något genom de bevarade akterna känt led i skeendet¹.

Därtill kommer att tolkningen visserligen givit kunskap om notisgruppens allmänna funktion, men den har icke löst alla problem förknippade med hand b:s verksamhet i sammanhanget. Sålunda kvarstår frågan, varför hand b infört notisgruppen under rubrik 1, län som brukar vara under fataburen, när den egentligen avser en grupp län som skall gå i förläning. Det är tänkbart, att handens ägare funnit det lämpligt att begagna sig av hand a:s tidigare införda notiser och alltså utan hänsyn till rubriken byggt sin notisgrupp på grundval av dem. Han har nämligen i sin verksamhet ingalunda känt sig bunden av den ursprungliga planen². Ehuru någon absolut säker förklaring icke kan ges, är det likväl tydligt, att hand b genom konstruktionen av ifrågavarande notisgrupp upplöst det tidigare i hand a:s anteckningar klara sambandet mellan rubrik och notiser.

Särskilda problem är förenade med de ovan nämnda ränteuppgifterna i hand b:s notiser. De kan här icke upptagas

¹ Det är sålunda ovisst om Sten Stures förläningsbestånd fastställts redan i samband med uppgörelser mellan honom och konung Hans den 6 okt. eller först vid fortsatta förhandlingar. Jfr härom senast S. U. Palme, a. a., UUA 1949:7, s. 282 med där anförd litteratur. Förf. ämnar återkomma till dylika frågor i annat sammanhang.

² Detta framgår av hand b:s förfarande, då den inför sin andra stora notisgrupp. Denna hänför sig till rubrik 2, men handen fortsätter in under rubrik 3, ehuru den gäller län av helt annat slag än de som avses i de notiser handen inför. Jfr ovan s. 141 och nedan s. 161 f.

till uttömmande behandling. Men det måste framhållas, att de — sedda i detta nya sammanhang — endast kan avse en värdering av hela det länsbestånd de omfattar. Detta framgår också klart av uppgifterna om de svenska länen.

Jämför man den ränta, som angives i den av hand b införda notisen om Nyköping, med uppgifter därom i det på Hans Brasks föranstaltande omkring år 1525 uppgjorda länsregistret¹ — något av en undervisning — får man en nära överensstämmelse, ehuru i Brasks register räntepersedlarna icke specificeras så noga som av hand b². På samma sätt överensstämmer uppgifterna rörande räntan i hand b:s notis om Svartsjö med uppgifterna därom i Undervisning om rikets ränta 1530—1533³. De nämnda uppgifterna ger alltså icke uppgift om den vid viss tidpunkt utgående skatten från dessa länsområden utan blott en undervisning om dess storlek.

På likartat sätt torde det förhålla sig med marksummorna vid de finska länen. Det är dock oklart på vilken grund de vilar och vad de uttrycker. En jämförelse med Arvid Trolles uppgifter i notisen om Borgholm på ark 42/43 ger emellertid viss vägledning i denna fråga. Han säger sig icke kunna uppge storleken av »spisningen som ligger till slottet» utan anger blott vad han kallar penningsskatten till 1400 mark⁴. Undervisning om rikets ränta anger i »summan av allt Öland» skattepenningarna till 1361^{1/2} mark⁵. Överensstämmelsen visar, att det är den sistnämnda delen av skatten Arvid Trolle avser. I de fall en jämförelse är möjlig visar de av hand b angivna marksummorna för de

¹ Beträffande tidsättningen av Hans Brasks länsregister jfr F. Dovring, a. a., s. 414 f.

² Hans Brasks länsregister är infört i codex A 6 (RA). Det uppger för Nyköping: »Nyköpings län 600 mark, 40 läster korn, förutan fisk, fläsk, smör, få och hästaloppet» (RA, codex A 6, fol. 101 r; jfr F. Dovring, a. a., s. 275). Jfr ovan s. 135.

³ Undervisning om rikets ränta uppger för Svartsjö bl. a.: Penningar 193 mark och korn 30 läster 3 pund, jämte en serie smärre persedlar (HH 11:1, s. 45; jfr F. Dovring, a. a., s. 211 f.). Jfr ovan s. 135.

⁴ HSH 18, s. 185; ovan s. 145.

⁵ HH 11: 1, s. 102; jfr F. Dovring, a. a., s. 322 f.

finska slotten en lika god överensstämmelse med den för motsvarande slott i Undervisning om rikets ränta upptagna summan skattepenningar:

	A 2 ¹	UUR ²
Åbo	5 000	4 424
Satakunta	2 000	2 100
Tavastehus	2 000	2 037
Raseborg	1 200	1 226

Av jämförelsen synes framgå, att den som konstruerat de av hand b angivna marksummorna fäst uppmärksamheten vid den del av skatten, som de s. k. skattepenningarna utgjorde. På grundval av deras storlek har han givit avrundade summor.

Anledningen till överensstämmelsen kan emellertid också vara en annan. Här kommer nämligen även in frågan om summorna hämtats från en källa, som avsett äldre tidsförhållanden än 1490-talet. Anteckningen vid Korsholm: »Där hade konungen sin egen fogde», kan tyda därpå. Under sådana förhållanden torde en närmare klassificering av dessa uppgifter kräva undersökning såväl av konstruktionen av skatten i de finska slottslänen som av tidigare länsförhållanden. Frågor härom måste därför anstå³.

¹ Jfr ovan s. 135.

² HH 11:1, s. 12, 14, 17, 18.

³ Beträffande anteckningarna på ark 41/44 avgränsar Suvanto på samma sätt som här ovan det första momentet av hand a:s verksamhet och påpekar rubrikernas samlade vittnesbörd om en plan för upprättande av ett länsregister. Men härmed avbryter han handskriftsundersökningen och tar upp frågan om dateringen av ark 41/44 med dess samlade anteckningar, vilka han tydligen uppfattat som ett enhetligt verk helt i överensstämmelse med den i rubrikerna angivna planen. Genom en granskning av rådssammansättningen i förteckningen på fol. 44 v över länskrävarna kommer han fram till att katalogen uppgjorts något före konung Hans kröning. Han framhåller emellertid, att detta icke utan vidare betyder, att uppgifterna i katalogen avser närmast föregående tids förhållanden. Härvid pekar han på anteckningen om Korsholm och väger mot varandra olika möjligheter till tolkning av den: att anteckningarna hämtats ur ett äldre länsregister, att ordet konung har samband med att det föreliggande registret skulle visas för konung Hans och att förkortningen »k» är liktydigt med kronan, alltså närmast syftar på Sten Sture. Resonemanget

Lika speciell som den ovan behandlade notisgruppen är den grupp notiser, som hand b infört under rubrik 2, län som brukar gå i förläning¹. Där medtages nämligen endast länen i Östergötland och Småland — icke något därutöver — ehuru plats funnits på fol. 44 r. Utmärkande för notiserna är även, att de i flera fall ger en historik över tidigare länsammansättningar och länsinnehavare. Utgångspunkterna ligger mestadels i konung Karl Knutssons och konung Kristian I:s regeringstid². Också detta kan tyda på att något äldre

utmynnar i att man knappast behöver tänka sig en äldre förlaga, framför allt med hänsyn till anteckningarnas begränsning till Östergötland och Småland. Och under hänvisning till att skatt angives för några av de länsområden, som förlänades till herr Sten 1497, anser Suvanto det styrkt, att uppgifterna avser detta år aktuella förhållanden. Han drar alltså av länskatalogen slutsatsen, att man på 1490-talet från de finska slotten erlade de summor, som angives i notiserna. — I ett följande avsnitt har Suvanto tagit upp frågan om dessa summors natur. Härvid företar han en jämförelse mellan de uppgifter, som kan vinnas om skatten från Åbo län i Birger Trolles räkenskaper av åren 1463 och 1464, och de uppgifter som kan hämtas ur Hans Brasks länsregister och ur skatteböcker för länet av år 1539. På denna väg har han sökt rekonstruera den samlade skatten på 1490-talet. Från dess summa har han gjort avkortningar för områden, som han på indirekt väg anser sig kunna visa ha varit bortförlänade vid denna tid. Resultatet blir en samlad penningsskatt på 4 970 mark. Av dess nära överensstämmelse med summan i A 2 drar Suvanto slutsatsen, att den senare avser vad fogden på slottet skulle betala herr Sten. Ifråga om de övriga länen framhåller Suvanto överensstämmelsen mellan huvudskattens penningsskattsumma och marksummorna för Satagunda, Tavastehus och Raseborg. Han tolkar överensstämmelsen så, att slottens fogdar och slottsherrar till herr Sten årligen inbetalat en penningssumma motsvarande länets huvudskatts årliga penningsskattsumma. (S. Suvanto, *a. a.*, s. 42—46, 52—61 samt tabeller s. 310 ff.)

Suvantos uppfattning om marksummornas natur är besläktad med den av Lönnroth framförda åsikten, att de är överskottsräntor från länen (E. Lönnroth, *a. a.*, s. 246). Med vår här ovan framställda tolkning av den notisgrupp, i vilken de ingår, kommer frågan om deras natur i ett nytt läge. För dess lösning torde emellertid det av Suvanto angivna uppslaget med jämförelse mellan de bevarade leden i räkenskapsmaterialet böra beaktas.

¹ Se ovan s. 141 f.

² Biskoparna Nils och Kättil, vilka säges ha haft Östkinda härad, satt som biskopar 1441—1458 respektive 1458—1465 (J. A. Westerlund och J. A. Setterdahl, Linköpings stifts herdaminne I, s. 31 ff.). Biskop Kättil erhö

länsregister varit förlaga, en tanke som får stöd av notisernas utformning¹. Men ett annat starkt framträdande drag hos notiserna indicerar en annan tolkning. Påfallande är nämligen i vilken utsträckning denna notisgrupp, som skall avse allmänna länsförhållanden, tar sikte på Arvid Trolle själv eller nära anförvanter till honom, därutöver på personer med vilka han varit nära lierad i den politiska kampen². Denna omständighet tillsammans med den ovan anförda om koncentrationen av notiserna till Östergötland och Småland ställer herr Arvid i direkt samband med ifrågavarande notisgrupp. Detsamma framgår av det förhållandet, att notiserna införts av dennes skrivare³. Sammanhanget synes alltså snarast böra uppfattas så, att det främst är tack vare Arvid Trolles kunskap om länsförhållanden i de nämnda landskapen och på grund av hans speciella intresse för dem, som nämnda notiser tillkommit och givits denna omsiktsfulla utformning⁴.

Östkinda härad i förläning den 8 febr. 1465 (RA, pappersbrev, Stockholm den 8 februari 1465). Ture Turesson (Bielke) innehade Kalmar i förläning 1457—1472 (C. G. Styffe, a. a., 3, s. CCLI). Hovs län synes ha varit förlänat till Erik Nipertz redan på 1450-talet; det har varit förlänat Erik Karlsson (Vasa) under senare hälften av 1460-talet. Han synes ha innehaft det till sin död 1491 (H. Gillingstam, Ätterna Oxenstierna och Vasa under medeltiden. Släkthistoriska studier, Sthlm 1952, s. 645 f., 656 f.). Sunnerbo har förlänats till Gustaf Olsson d. ä. (Stenbock) den 31 jan. 1465 (RA, perg. brev, Stockholm den 31 jan. 1465). År 1483 har han erhållit Västbo (C. Härenstam, Finnveden under medeltiden, Lund 1946, s. 93 f.) Lars Haraldsson (snedbjälke) har troligtvis erhållit Östbo i slutet av 1460-talet, i varje fall icke före mitten av detta decennium, enär sätesgården Ed byggdes då. Denna har senare övergått till Arvid Trolle och med den sannolikt även länet (C. Härenstam, a. a., s. 94). Uppgifterna om Västra härad kan gå tillbaka till Karl Knutssons första tid som riksföreståndare men kan även vara senare (jfr C. G. Styffe, a. a., 3, s. CCLXIV f.; dens., Skandinavien under unionstiden, 3. uppl. s. 208, 210).

¹ Jfr t. ex. inledningsnotisen på fol. 41 v (ovan s. 136).

² Lars Haraldsson (snedbjälke) var sväger med Arvid Trolle. I sitt tredje äktenskap var denne gift med Ture Turessons dotter Brita (P. Sjögren, a. a., stämtavla s. 341). Han var härigenom besvägrad med Gustaf Olsson d. ä. (Stenbock), gift med Anna Turessdotter (C. Härenstam, a. a., s. 353). Herr Arvids svärson Nils Bosson var systerson till Erik Karlsson (Vasa) och förmyndare för dennes barn (H. Gillingstam, a. a., s. 656). Jfr även ovan s. 148 not 2.

³ Se ovan s. 142.

⁴ Se även återblicken nedan s. 195 f.

Den här företagna analysen av hand b:s notiser visar, att de två viktigare grupperna därinom har en mycket stark särprägel. Deras allmänna funktion är klar. Snarast bör de tolkas så, att de återspeglar led i förhandlingarna och i riksrådets förberedelsearbete för dessa. Men det bör framhållas, att båda grupperna genom sin konstruktion betecknar avvikelser från den av hand a angivna uppläggningsplanen av länsregistret.

Hand a har senare återupptagit sin tidigt avbrutna verksamhet. Antydningar finns, vilka kan sägas vittna om att skrivaren därvid sökt åstadkomma en redigering av det införda stoffet i enlighet med den i rubrikerna angivna planen. Rubrik 3 har strukits, länsområden från vissa uppsvenska landskap har införts etc. Men någon strävan till fullständighet och till en verklig slutredigering kan icke utläsas ur de snabbt och rapsodiskt nedkastade anteckningarna.

Sålunda framstår ark 41/44 och ark 42/43 med deras anteckningar som ett par ofullgångna kvarlevor från en av riksrådet bedriven aktion i samband med konung Hans intagande i riket hösten 1497. De utgör ingalunda något enhetligt redigerat förläningsregister och visar alltså icke en för en viss tidpunkt giltig fördelning av länen¹. Deras anteckningar fördelar sig i olika textskikt, vars inbördes samband och funktion i vissa led är klart, i andra oklart. Allmänt sett

¹ Jag har i annat sammanhang hävdad, att slott och län till sin innersta natur var och förblev kronans län och att de olika former av län, som nämnes, blott är förvaltningsformer lämpade efter den aktuella politiska situationen, varför samma län tid efter annan kan uppträda som slottslän, tjänstelän, fataburslän etc. För att belysa detta använde jag rubrikerna på ark 41/44, dessutom rubrikerna i registret 1485. Rubrikerna sades visa, att länen ej var fastlåsta i en viss form. Men de sades dessutom visa, att det genom sedvanan utsöndrats en viss, men dock icke fixerad grupp av län till rikets fatabur (G. T. Westin, Striden kring riksföreståndarvalen 1512, Scandia 19, s. 217 f.). Riktigheten av grundtanken i denna uppfattning framstår klart genom föreliggande undersökning av anteckningarna på ark 41/44. Dessa utgör icke något länsregister i den bemärkelse, man tidigare tänkt sig, och rubrikerna visar icke någonting om praxis beträffande länenes fördelning i olika kategorier, de visar endast en pretension, ett försök från riksrådets sida att genom hänvisning till vad man framställer som gammal praxis söka rida spärr mot vissa

bär de vittne om en huvudlinje i riksrådets handlande, nämligen att söka skapa en grund för en fördelning av länen. Tydligt återspeglar de själva utgångspunkterna och den hävdade rättsgrunden. Som ett markant moment framträder även avvägningen av Sten Stures förläningsbestånd. Men i vad mån anteckningarna är representativa för själva slutstadiet i aktionen undandrar sig bedömande.

III. Länsregistret av år 1485.

Registret av år 1485 föreligger icke längre i originalutskrift, endast i avskrifter. Den äldsta kända ingår i konceptet till *Postulata nobilium*¹. Vanligen har det dock citerats efter codex B 8 (RA), en vid början av 1600-talet företagen avskrift av Erik Sparres kopiebok, codex B 7 (RA). I denna har registret alltså ingått, men det återfinnes icke längre där². Registret har också funnits i en numera förlorad kopiebok,

strävanden från centralmaktens sida. Rubrikerna i 1485 års register kan icke nyttjas i sammanhanget (se nedan s. 194). — Om min framställning har S. U. Palme fällt det omdömet att »bevisning för just samma, eljes för envar forskare i den svenska senmedeltidens länsväsende välbekanta förhållande», finnes i hans avhandling om Riksföreståndarvalet 1512, s. 355 ff. (S. U. Palme, *Studier i sturetidens statsrättshistoria* 1, UUÅ 1951:10, s. 47 not 53). På de anförda sidorna för emellertid Palme fram just den tes, som är hans och som jag riktat mig emot, nämligen att ett slott eller ett län en gång lagt till fataburen var och förblev fatabursslott respektive -län, ehuru det av riksföreståndaren kunde »sekundärförlänas». Tesen bygger i hög grad på den förutsättningen att registret 1485 och anteckningarna på ark 41/44 återger en aktuell länsfördelning, det förra dock avseende tiden 1501—1502. (Jfr S. U. Palme, a. a., UUÅ 1949:7, s. 360 f., 368, 370, 386, 390 ff.; om användbarheten av 1485 års register i detta sammanhang se nedan s. 182 ff.)

¹ RA, *Acta ang. ridderskapet och adeln*, vol. 3. Jfr S. A. Nilsson, *Kampen om de adliga privilegierna 1526—1594*, Lund 1952, s. 108, 114, 120. — Registret ingår emellertid icke i originalet till *Postulata nobilium* (SRA 3:1, s. 393 ff.).

² Codex B 7 har sedan avskriften, codex B 8, togs, lidit vissa textföruster. Om förhållandet mellan de två kopieböckerna se E. Nygren, *Registra ecclesie lincopensis*, LBH, ny serie 3, Linköping 1941, s. 183 not 109; E. Lundberg, *Några sparreska-bielkeska kopieböcker och handskriften E 181 i Uppsala universitetsbibliotek*, NTBB 1944, s. 94 ff.

betecknad R¹, som tillhört Hogenskild Bielke och som till stora delar kan visas vara ett verk av denne². De två sistnämnda kopieböckerna torde — liksom konceptet till *Postulata nobilium* — ha tillkommit vid 1590-talets början³. Längre tillbaka i tiden kan registret alltså icke föras handskriftligt sett.

Uppställningen av registret 1485 är snarlik den, som anteckningarna i A 2 på ark 41/44 erhållit genom hand a:s slutliga verksamhet. Länen uppdelas alltså i två huvudgrupper, dels sådana som brukar ligga under fataburen, dels så-

¹ Lundberg har påvisat, att den innehållsförteckning, som inleder codex B 7, egentligen avser en nu förlorad kopiebok, av honom benämnd R (E. Lundberg, a. a., NTBB 1944, s. 95 ff.). I den nämnda innehållsförteckningen upptages registret av år 1485 (se vidare nedan s. 193).

² S. A. Nilsson har undersökt förhållandet mellan codex B 7 och den förlorade kopieboken R och har genom en jämförelse med vissa av Hogenskild Bielke själv företagna avskrifter och anteckningar kunnat leda i bevis, att kopieboken R måste vara ett verk av herr Hogenskild (S. A. Nilsson, a. a., s. 110 ff.; se vidare nedan s. 189 ff.). — Det är av intresse i sammanhanget, att jämte innehållsförteckningen i B 7 även hela det parti, som följer närmast på denna, direkt hämtats från R, alltså texten fr. o. m. själva inledningsanteckningen, som i innehållsförteckningen rubriceras: "Item om råds-personers ed och förpliktelse efter gammal sed", t. o. m. den lilla utredning, som rubriceras: "Item huru fogden skall utstädja gods och med vad förord" (codex B 7 fol. 1 v, 7 r—10 v). Såväl innehållsförteckningen som detta inledande parti har nämligen avskrivits i löpande följd och i ett sammanhang av samma hand, medan det, som därpå följer i kopieboken, är en samling avskrifter av akter, tagna av olika skrivare på papper av varierande sort och format. (Jfr om avskrifterna E. Lundberg, a. a., NTBB 1944, s. 94). Det som ingår i det nämnda inledande partiet — delvis smärre rättshistoriska utredningar — har särskild anknytning till Östergötland, där Hogenskild Bielke var ståthållare 1576—1588, ett ytterligare stöd för riktigheten av Nilssons uppfattning.

I Palmskiöldska samlingen vol. 369 (UUB) förekommer i avskrift just det nyssnämnda inledande partiet i B 7 men därutöver blott några av de handlingar, som uppräknas i innehållsförteckningen, bland dem registret av år 1485. Överst på det blad, där avskriften börjar, har — av annan hand än den som verkställt avskriften — noterats: "Auctor är Hog. Bielke". Texten i registret går icke tillbaka på texten i B 8, men någon närmare undersökning av dess förlaga och av autenticiteten i det anförda notatet har icke ansetts nödig i sammanhanget. (Arkivarie Jan Liedgren har godhetsfullt fäst min uppmärksamhet på avskriften av 1485 års register i Palmskiöld vol. 369).

³ S. A. Nilsson, a. a., s. 105 ff. Jfr E. Lundberg, a. a., NTBB 1944, s. 95.

dana som brukar gå i förläning. Som framgår av parallellställningen ovan svarar också rubrikerna i 1485 års register nära mot de två rubriker på ark 41/44, som anger denna uppdelning, alltså rubrik 1 mot rubrik 1 på fol. 41 r. och rubrikerna 3 och 4 mot rubrik 2 på fol. 41 v¹. Också mellan notisbeståndet i 1485 års register och det på ark 41/44 förefintliga finns påtagliga överensstämmelser. Vad som i A 2 uppförts under rubrik 1, alltså enligt rubriken fatabursdelen, återfinnes i 1485 års register som en fatabursdel, ehuru uppdelad på två grupper i enlighet med ovan citerade rubriker². Likaså svarar den notisgrupp, som införts under rubrik 2 i A 2, nära mot den grupp, som förekommer i 1485 års register under rubrik 4, län i Östergötland och Småland³. Men härmed upphör överensstämmelsen i stort. Vissa markanta olikheter framträder. Bland anteckningarna på ark 41/44 i A 2 finns endast några rapsodiska notiser rörande förlänta områden utanför Östergötland och Småland. I registret 1485 möter under rubrik 3 en rad notiser om förläningar i Uppland, Västmanland, Södermanland, Närke och Finland samt under rubrik 4 jämväl notiser om förläningar i Västergötland. Härigenom framstår registret 1485 — till skillnad från anteckningarna på ark 41/44 — verkligen som ett hela riket omfattande register. Det må slutligen anmärkas, att registret av år 1485 saknar det som ger anteckningarna i A 2 deras tidsprägel, dels en motsvarighet till förteckningen på ark 42/43 över vad rådsmedlemmarna haft i förläning, dels en motsvarighet till förteckningen under rubrik 4 på fol. 44 v över de herrar inom och utom rådet som begär förläning.

Vissa av de här påtalade likheterna har observerats tidigare och lett till slutsatsen, att det existerat en gemensam förläga för anteckningarna i A 2 och registret 1485, ett äldre länsregister⁴. En närmare analys av källäget ger ett resultat,

¹ Se ovan s. 134 f., 136 f.

² Se ovan s. 134 f.

³ Se ovan s. 136—139.

⁴ Att det finns överensstämmelser mellan anteckningarna på fol. 41—44 i A 2 och registret av år 1485 har först observerats av Lönnroth och även

starkt avvikande från tidigare uppfattning. Utgångspunkten för jämförelsen bör lämpligen tagas där likheterna är som starkast, avsnitten om förlänningarna i Östergötland och Småland¹.

1. *Jämförelse mellan notiserna om förlänta områden i Östergötland och Småland.*

Notiserna under rubrik 2 i A 2 fol. 41 v och fol. 44 r och notiserna i registret 1485 under dess rubrik 4 är uppställda enligt samma schema. Utgångspunkt är länsområdet. I vissa fall tillkommer uppgifter om tidigare länsinnehavare. Några notiser är exakt lika, såsom notiserna om Hovs gård, om Ulvåsa och om Kalmar län². Ifråga om ett par andra kan man utan vidare säga, att de sådana de framträder i 1485 års register är förvanskningar av notiser med exakt samma utseende som notiser i A 2. Det gäller de efter varandra på fol. 44 r uppförda notiserna om Sunnerbo och Västbo respektive Västra härad och Södra Vedbo³. Förvanskningarna synes dock icke vara utan mening, i varje fall icke när den inledande uppgiften i A 2:s notis rörande Sunnerbo, att konung Kristian själv haft länet och där placerat sin

demonstrerats av honom vad fatabursdelen beträffar; hans iakttagelser härvidlag ligger tydligtvis till grund för hans uppfattning om ett äldre länsregister som källa både för anteckningarna i A 2 och registret av år 1485 (E. Lönnroth, a. a., s. 243 ff.). I anslutning till Lönnroth har Dovring genom en rad parallellställda notiser visat överensstämmelse mellan notiser i A 2 under rubrikerna 1 och 2 samt notiser i 1485 års register under rubrikerna 1, 2 och 4 (F. Dovring, a. a., s. 408 f.).

¹ Den i samband med undersökningen företagna realprövningen av saksuppgifter i 1485 års register vilar företrädesvis på uppgifter i tryckt litteratur. Vid en systematisk genomgång av i riksarkivet och annorstädes förvarade pergaments- och pappersbrev, jordeböcker, genealogiska uppteckningar, avskriftssamlingar etc. från 1400- och 1500-talen skulle möjligen i enstaka punkter ytterligare upplysningar kunna utvinnas, men en dylik undersökning har icke synt nödig för lösandet av den här aktuella forskningsuppgiften.

² Se parallellställningen ovan s. 136—139.

³ Se parallellställningarna ovan s. 136 f.

fogde, omvandlas på så sätt, att fogden försvinner och konungen omgestaltas till en eljest okänd herre vid namn Kristiern Nilsson¹. Men mera härom framdeles².

Markanta avvikelser påträffas emellertid i notiserna om Varend. En jämförelse härav är påkallad. För tydlighets skull uppställs i en parallell, dels vad som antecknas rörande Varend i A 2, såväl på ark 41/44 under rubrik 2 som på ark 42/43 i Arvid Trolles uppgifter om sin förläning, dels notiserna i 1485 års register, hämtade från avskriften i konceptet till *Postulata nobilium*.

A 2 fol. 41 v.:	A 2 fol. 42 v.:	Registret 1485:
	Thetta <i>haffuer</i> <i>aruïdh trolle hafft</i> (rubrik)	
Jtem <i>Borkholm öland</i>	Jtem <i>borcholm och ölandh ...</i> (se notisen ovan s. 145)	Ithem <i>Borkholm medh Ölandh hade her Arfued Trolle.</i>
Jtem <i>wærend haffde her birge trolle j ko. cristoffers tid oc tesligest j k. Karlls tid wden biscoppen j wexiö haffde Norwidingeherret Jtem j k cristierns tid haffde thet her götzsta olsson oc her erick ryning oc biscoppen</i>	Thesse iii hæredh <i>hade aruïdh trolle til berqware och eedh</i> (rubrik)	Ithem <i>her Berge Trolle hade Wärnt i konungh Christierns tidh alenest</i>
	Jtem i wærend <i>Kyn-dewalshæredh Renter ...</i>	<i>Biskopenn i Wägsiö hade Norwidingz hæredt.</i>
	Jtem <i>albohæredh Renter ...</i>	Ithem <i>her Giöstaf Olsson hade i konungh</i>

¹ Härenstam anför efter B 8 uppgiften om Kristiern Nilsson som länstagare i Sunnerbo men påpekar, att denna eljest är okänd och framför under hänvisning till notisen i A 2 möjligheten att avskrivaren "missförstått sin förlaga, som kanske haft uppgiften, att kung Kristian själv innehaft länet före herr Gustaf" (C. Härenstam, a. a., s. 93 med not 5).

Beträffande notisen om Västra härad och Södra Vedbo torde förvanskningen mera ligga i själva avskrivningsledet, men även här märkes redaktionella inslag i de avslutande orden: "... och nu sedan Svante", där ordet *nu* är ett tillägg i registret 1485. Det förtjänar här påpekas, att Svante Nilsson erhöi Västra härad och Södra Vedbo först efter Nils Stures död 1494 (C. G. Styffe, *Bidrag till Skandinaviens historia*, 4, s. CCCXIX; dens., *Skandinavien under unionstiden*, 3. uppl., s. 210).

² Se nedan s. 194 f.

haffde eth herrid och Jtem ösbohæredh
her birge haffde thaa Renter . . .¹
kindewaltzherret.

Jtem siden haffwer
Arffwid trolle hafftet j
ware, j monge aar²

Christierns tidh Kindewaldz häred, Almbo och Asboo härader, och sedann haffwer Arfued Trolle haft thett i wärio i mång år under Berkchuard och Eiedh³.

Notiserna i registret av år 1485 har alldeles tydligt tillkommit genom en kompilation på grundval av notiser motsvarande dem i A 2. Ett tillräckligt bevis härpå är det sätt varpå rubriken över notisen på fol. 42 v med Arvid Trolles deklaration om sitt förläningsinnehav i Varend kombineras direkt med slutorden i notisen om Varend på fol. 41 v⁴.

På några ställen uppträder emellertid i 1485 års register hela notiser, vilka icke återfinnes i A 2:s på fol. 41 v och 44 r införda förteckning över förlänta områden. Så är fallet med uppgiften att Bengt Ryning hade Vånga fjärding. Man lägger märke till att personen här bildar utgångspunkt, icke som i övrigt länsområdet. Notisen har dock en motsvarighet i A 2, nämligen i förteckningen på ark 42/43 över vad rådsherrarna haft i förläning, där just en notis med uppgiften att Bengt Ryning innehaft Vånga fjärding är instucken som ett senare tillägg⁵.

¹ HSH 18, s. 185.

² HSH 18, s. 183. — Jfr även tillägget på ark 42/43 under rubriken Varend: "Jtem biscopen i Wexiö haffwer haft norrewidhingeherrath Rænther . . ." (HSH 18, s. 190 f.).

³ RA, Acta ang. ridderskapet och adeln, vol. 3. Notisen i B 8 har korrumperats genom att skrivaren begått ett typiskt avskrivningsfel, en haploskopi, föranledd av upprepningen "i konung Kristians tid — i konung Kristians tid". Dovring har i sin parallellställning avtryckt den korrumpierade notisen utan att uppmärksamma haploskopien (F. Dovring, a. a., s. 408).

⁴ Till belysning av källäget kan antecknas, att Arvid Trolle hade Nyköping i förläning 1470—1487. Borgholm innehades 1483—1487 av Ivar Axelsson (Tott). Först 1494 erhöi herr Arvid det. (Data hos P. Sjögren, a. a., s. 195, 223 f., 272 f.).

⁵ HSH 18, s. 189 rad 4—1 n. Se parallellställningen ovan s. 136 f., och därutöver ovan s. 144. — När Bengt Ryning förlänats med Vånga fjärding har

På samma sätt förhåller det sig med den notis, som i registret 1485 avslutar räckan notiser om förlänningar i Östergötland och Småland, att Peder Turesson (Bielke) hade Uppvidinge härad och Mönsterås socken. Ej heller den finns i den nämnda notisserien på fol. 41 v och 44 r i A 2. Men den möter som tillägg på ark 42/43¹. Där finns dock icke uppgiften om Mönsterås. Den torde emellertid äga giltighet först vid en senare tidpunkt än både 1485 och 1497, nämligen 1500-talets första år².

Två uppgifter i detta avsnitt av 1485 års register återfinnes överhuvud icke bland notiserna i A 2 på fol. 41—44. Notisen där om att biskoparna Nils König och Kättil Karlsson hade Östkinda härad under Rönö gård, vilket alltså avser länsförhållanden under 1440—1460-talen, möter med samma utseende i 1485 års register men utökad med uppgiften att de hade Valkebo härad under Linköping³. Dessutom förekommer i det senare i anslutning till notisen om Ståkeholms län en uppgift, att Nils Stensson (Natt och Dag) hade Rumlaborgs län, vars omfång anges⁴. I båda fallen företer kringliggande notiser i 1485 års register avvikelser från eljest direkt motsvarande notiser i A 2, avvikelser som kan ställas i samband med dessa överskjutande uppgifter. — Sålunda saknar

icke kunnat utrönas. Terminus post quem ligger emellertid så tidigt som 1480-talets första år, enär han från denna tid skriver sig till Aal (Grensholm), sätesgård i Vånga socken, vilken gård han erhållit genom gifte med Filipa, dotter till Magnus Gren (jfr C. G. Styffe, Bidrag till Skandinavien historia, 4, s. CCCXXIV; dens., Skandinavien under unionstiden, 3. uppl., s. 258).

¹ HSH 18, s. 191 r. 3—5. Se parallellställningen ovan s. 136, 138 och notisen s. 144.

² Den exakta tidpunkten för Peder Turessons förlänande med Mönsterås har icke kunnat fastställas. Dock är det först efter faderns död år 1489 han kommer i besittning av sätesgården Kråkerum i Mönsterås socken och alltså först efter denna tidpunkt man torde kunna räkna med att han förlänats med ifrågavarande socken. Hans innehav av socknen har emellertid kunnat beläggas först genom en antydning i brev från Hemming Gadh till Svante Nilsson 1507. (Jfr C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden, 3. uppl., s. 228; BSH 5, Sthlm 1884, s. 183.)

³ Se parallellställningen ovan s. 136 f.

⁴ Se parallellställningen ovan s. 138 f.

registret Akerbo härad i uppräknningen av län som hörde till Ringstadholm, eljest densamma som i A 2; häradet dyker upp under Ståkeborgs län, där det fyller den plats som Valkebo härad intar i A 2:s notis om sagda län¹. — Rumlaborgs län nämnes icke bland A 2:s notiser. Där upptages blott Ståkeholms län med den omfattning det fått efter det vissa delar av Rumlaborgs län lagts till det. Sistnämnda län dyker upp i 1485 års register tillsammans med uppgiften att — den år 1439 avlidne — Nils Stensson innehafte det, alltså en uppgift med anknytning till viss person och avseende länsförhållandet vid en längesedan svunnen tid². Uppgiften synes ha medfört, att Vista och Tveta häradar icke som i A 2 upptages under Ståkeholms län. Men en avvikelse till finns här. Notisen i A 2 om Ståkeholm innehåller icke den uppgift, som i 1485 års register avrundar notisen därom: »... och Västervik stad som herr Erik Eriksson hade». Men i den ofta nämnda förteckningen i A 2 på ark 42/43 över vad rådherrarna år 1497 haft i förläning uppträder även Erik Eriksson (Gyllenstierna) d. y. med Tjust, Kind, Ydre, Norra Vedbo och Västervik³. Notiserna i registret av år 1485 om Rumla-

¹ Se parallellställningen ovan s. 136 f. Någon uppgift om att Valkebo varit förlänat biskoparna Nils och Kättil under Linköping har icke påträffats. Just uppgiften att det låg under Linköping är egendomlig. Det är först under senare delen av 1500-talet, som häradet tillsammans med Hanekind bildar Linköpings län (J. A. Almquist, Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630, Meddelanden från sv. riksarkivet, NF II: 6, 1, Sthlm 1917, s. 349 ff.).

² Uppgiften om Nils Stenssons innehav av Rumlaborgs län kan icke bestyrkas med annat källmaterial. Känt är i övrigt endast, att han av Karl Knutsson 1436 förlänades med Ståkeborgs län (C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden, 3. uppl., s. 263, jfr s. 214 f.).

³ Den Erik Eriksson, som förekommer i registret 1485, är alltså Erik Eriksson (Gyllenstierna) d. y., belagd som slottshövitsman på Ståkeholm 1493 och innehavare av slottet till 1498. — Gillingstam påpekar, att uppgiften hos Styffe om Erik Eriksson (Gyllenstierna) d. ä., som slottshövitsman på Ståkeholm under 1470-talet troligen grundar sig på ovannämnda notis i registret 1485, men framhåller, att det icke finns något belägg i andra källor härför och att det — med hänsyn dels till att registret innehåller uppgifter från senare tid än 1485, dels till att Erik Eriksson (Gyllenstierna) d. y. bevisligen innehafte slottet — snarare torde vara denne, som avses i registret (H. Gillingstam, a. a., s. 645 not 16).

borgs och Ståkeholms län kan alltså förklaras som resultatet av en kompilation mellan notiser motsvarande dem i A 2 och en från annat håll hämtad uppgift om att Nils Stensson innehaft Rumlaborgs län i förläning.

Notiserna i 1485 års register om förlänta områden i Östergötland och Småland kan alltså nära nog samtliga visas återgå på ett notismaterial motsvarande det i A 2. Men det är icke endast fråga om det, som införts under rubrik 2 på fol. 41 v: »Dessa län pläga gå i förläning» och som endast rör de nämnda landskapen, utan även om det, som ingår i den på ark 42/43 uppställda förteckningen över vad rådsmedlemmarna haft i förläning 1497, och det, som där införts i form av tillägg av olika slag. Notisstoffet möter i 1485 års register, dels med exakt samma utformning som på de nämnda fol. i A 2, dels förvanskat, dels sammanställt på ett annat sätt än där. Blott i två fall förekommer uppgifter, som icke återgår på notismaterial motsvarande A 2:s, och i samband härmed avvikelser från A 2. Men härvidlag är det genom de likväl påtagliga parallellerna med motsvarande notiser i A 2 uppenbart, att det är ett notismaterial motsvarande det i A 2 som sammanställts med uppgifter hämtade från annat håll, vilket haft vissa omredigeringar till följd. Detta källäge blir desto mer frappant, om hänsyn tages till karaktären hos anteckningarna i A 2 och därutöver till den omständigheten, att de parallella notiserna i ett par fall avser län, som vederbörande läntagare innehaft först på 1490-talet.

Den enda möjliga slutsats man kan draga av det här klarlagda förhållandet mellan det berörda partiet av registret 1485 och de motsvarande anteckningarna i A 2 på ark 41/44 och 42/43 synes vara, att registrets notiser sammanställts på grundval av dels anteckningarna i A 2 sådana de nu föreligger, dels ett par från annat håll hämtade uppgifter.

Påvisandet härav medger inga generella slutsatser om tillkomsten av registret 1485. Men det är genom en granskning av dess andra notiser om förlänta områden möjligt att leda i bevis, att det utarbetats på här skisserat sätt.

2. Notiserna om förlänta områden i Västergötland.

I A 2 slutar raden notiser under rubrik 2 om län som brukar gå i förläning med notisen om Västra härad. Därpå har hand a tillagt några rapsodiska notiser om län i Uppland och Västmanland men icke något avseende Västergötland.

I 1485 års register följer efter den sista notisen om län i Östergötland och Småland mycket ordentligt ny rubrik: »Västergötland» och där under en rad notiser. De är av en annan typ än de föregående. Här utgör en person utgångspunkt, icke länsområdet. Den första notisen rör biskop Brynolf Gerlaksson i Skara. Uppgifterna i densamma svarar direkt mot dem, som förekommer i biskopens deklaration på fol. 43 r i A 2 om vad han haft i förläning och tilläggsuppgiften på fol. 43 v om vad han begär i förläning¹.

Nästföljande notis rör Nils Klassons (sparre) till Vik innehav av förläning: »Thette hafuer här Niels Clavson . . .» Uppgifterna svarar på samma sätt exakt mot vad han enligt förteckningen på fol. 43 r i A 2 — notisen närmast efter notisen om biskop Brynolf — själv uppgivit sig ha haft i Västergötland. Dessutom har han där uppgivit förläningsinnehav av två härad i Uppland². Anteckning om dem möter under rubrik 3 i registret 1485, förteckningen över förlänta härader i Uppland etc.

De därpå följande notiserna i 1485 års register har inga motsvarigheter i A 2:s anteckningar på fol. 41—44. De rör i tre fall förlänningar, vilka tillhört män som varit i livet och som intagit ledande ställning 1485, Hans Åkesson (Tott), död 1492, Erik Karlsson (Vasa), död 1491, och Erik Eriksson (Gyllenstierna) d. y., död 1502³, i ett fall en man från långt senare tid, Åke Hansson (Tott), medan det är ovisst, hur det förhåller sig med den siste i registret nämnde, »herr Ture Jönsson», enär denne kan identifieras med både Ture Jönsson

¹ Se parallellställning ovan sid. 138 f.

² HSH 18, s. 188 f.

³ Jfr C. G. Styffe, Bidrag till Skandinavians historia, 4, s. CCCXVI, CCCXII, CCCXXII.

(Svarte Skåning), död 1480, och Ture Jönsson (tre rosor). Men om samtliga uppgifter rörande länsinnehav gäller, att de är föga förenliga med den tidpunkt registret skall avse, året 1485. Så förhåller det sig med registrets uppgift om »herr Ture Jönsson», alldeles oberoende av vem man vill identifiera honom med¹. Och övriga uppgifter måste alla avse förläningar, som ligger i tiden efter det för registret angivna tillkomståret. Åke Hansson har erhållit sina förläningar först efter år 1504². Vad Erik Karlsson beträffar, så har han först genom sitt 1488 ingångna äktenskap med Anna Karlsdotter, dotter av Karl Bengtsson på Vinsarp, tidigare på Glas-kulla, fått ekonomiska intressen i Västergötland. De nämnda sätesgårdarna ligger i Redvägs respektive Frökinds härader, vilka Erik Karlsson enligt 1485 års register skall ha haft i förläning. Om dess uppgift är riktig, måste den sättas i samband med att han genom sitt äktenskap erhållit endera gården och kan alltså näppeligen äga giltighet för en tidigare tidpunkt än 1488³. På ett snarlikt sätt torde det förhålla sig med den förläning, som tillägges Erik Eriksson. Den omnämnes icke i hans egen 1497 meddelade redogörelse för sitt förläningsinnehav⁴, varför den sannolikt kommit honom till del först senare. Troligen har det skett i samband med

¹ Svarte Ture Jönsson erhöll 1468 genom köp sätesgården Främmestad i Viste härad (C. G. Styffe, *Skandinavien under unionstiden*, 3. uppl. s. 151), varför det mycket väl kan vara han som åsyftas i notisen i 1485 års register. Om det är Ture Jönsson (tre rosor) som avses, vilket dock är mindre troligt, kan förläningen knappast ligga i tiden före Svante Nilssons tillträde till riksföreståndarämbetet 1504. Konung Hans förlänade nämligen den 16 dec. 1497 Folke Gregersson (Lillie) med Viste härad (RA, perg. brev, Stockholm den 16 dec. 1497), och med hänsyn till herr Tures ställning som Sten Stures motståndare vid statsvälningen 1501, kan han icke tänkas ha blivit tilldelad någon förläning av denne.

² C. G. Styffe, a. a., s. 171; dens., *Bidrag till Skandinavien historia*, 5, s. XIX f.

³ För sakuppgifterna se H. Gillingstam, a. a., s. 647 ff. Gillingstam anför exempel på godsköp av Erik Karlsson i Redvägs och Frökinds härader år 1490, däremot icke några äldre.

⁴ HSH 18, s. 190. Erik Eriksson nämner i deklARATIONEN ÖVER SITT FÖRLÄNINGSSINNEHAV blott områden i Östergötland och Småland.

hans överflyttning till Västergötland som slottshövitsman på Älfsborg 1499¹. Hans Åkesson slutligen säges i registret ha innehaft Örestens slott. Där var han också slottshövitsman 1476—1483. Sistnämnda år erhöll han i stället Kalmar slott. Först 1486 är han åter på Öresten². Det förefaller egendomligt, att just han under sådana förhållanden skulle ha funnits antecknad som hövitsman på Öresten i ett register från 1485, alltså just från den korta mellanperiod, då han *icke* satt som hövitsman där.

Undersökningen visar, att notiserna i 1485 års register om förlänta områden i Västergötland, dels byggts på ett notismaterial motsvarande det som införts på ark 42/43 i A 2, dels på uppgifter hämtade från annat håll. Men av dessa senare uppgifter passar icke någon in på den tid registret utger sig för att beskriva. Det frapperar också, att notiserna är av en annan typ än de i A 2:s förteckning över förlänade områden i Småland och Östergötland förekommande, i det en person bildar utgångspunkt icke länsområdet. De anförda omständigheterna utgör ytterligare stöd för riktigheten av den ovan skisserade uppfattningen om sättet för registrets tillkomst, ty de utesluter den enda alternativa lösningen av förhållandet mellan anteckningarna i A 2 på ark 41/44 respektive 42/43 och registret 1485 nämligen en gemensam förlaga för dem båda — en lösning som också uteslutes om hänsyn tages till att anteckningarna på ark 42/43 är av vederbörande länsinnehavare avgivna deklarationer om länsinnehav år 1497.

En granskning av notiserna i 1485 års register om förlänta områden i Uppland etc. ger de ytterligare argument som behövs i sammanhanget.

¹ Jfr C. G. Styffe, Bidrag till Skandinaviens historia, 4, s. CCCXXII. I varje fall kan förläningen icke ligga tidigare i tiden än 1493, enär Erik Eriksson då ingick äktenskap med ovannämnda Anna Karlsdotter, änka sedan 1491, och fick ekonomiska intressen i Västergötland (jfr H. Gillingstam, a. a., s. 657).

² Jfr C. G. Styffe, a. a., 4, s. CCCXVI; dens., Skandinavien under unions-tiden, 3. uppl., s. 138, 222; K. Hagnell, Sturekrönikan 1452—1496, Lund 1941, s. 300 f., 305.

3. *Notiserna om förlänta områden i Uppland, Södermanland, Västmanland, Närke och Finland.*

I 1485 års register förekommer under dess rubrik 3 en rad notiser om »slott, län och härader», vilka alltid pläga »vara förlänta i Uppland, Södermanland, Närke och Finland». Rörande dessa landskap finns blott några sporadiska anteckningar i A 2. De är av den vanliga typen med länsområdet som indelningsgrund. Några sådana förekommer icke i nyssnämnda avsnitt av 1485 års register. Där är alla av samma typ som notiserna om Västergötland, alltså med en person eller ämbetsinnehavare till utgångspunkt:

Item ärkebiskopen hade Västerbotten och Nordmarken, Item Gästrikland, Item under Uppsala Ulleråker och Olands härader, och Uppsala stad, Item under Stäkets slott Bro härad.

Item herr Kristiern Nilsson drotsen hade Nyköpings slott och län och Daga härad, Simtuna och Torstuna härader.

Item herr Bengt Stensson hade Örebro slott och stad och hela Närke och Västerrekarna.

Item herr Nils Sture hade Västerås slott och län och stad.

Item Erik Puke hade Köpingshus och Åkerbo härad, Österrekarna och Arboga stad.

etc.

Ett förvånande stort antal av notiserna visar länsförhållanden under en tid som är långt före den tidpunkt registret avser. Så är fallet med ej mindre än sex av de sexton notiserna nämligen de om Erik Puke, död 1437¹, Bengt Stensson (Natt

¹ Erik Pukes innehav av den i notisen om honom angivna förläningen kan icke direkt verifieras med annat bevarat källmaterial. I Karlskrönikan nämnes blott Kastellholm såsom hans förläning. Olika omständigheter skänker emellertid stark trovärdighet åt registrets uppgift i saken. Både Nils Gustavsson (båt över stjärna), Erik Pukes fader, och Erik Puke själv har haft sina gods koncentrerade till Västerrekarna och angränsande trakter söder om Mälaren (jfr B. Hildebrand, Esbjörn Blåpanna. Medeltidsstudier kring handlingar i Ribbingska huvudmannarkivet, PHT 1934, s. 71 ff.). Uppgifterna verifieras på sitt sätt också genom Karlskrönikans skildring av Karl Knutssons och Kristiern Nilssons på mötet i Söderköping 1436 genomförda förläningsrevision och den därefter följande brytningen mellan Erik Puke och de nämnda

och Dag) död 1451¹, Johan Gädda, död 1454/1455², Kristiern Nilsson (Vasa), död 1442, Johan Kristiernsson (Vasa), död 1477, och Kristiern Bengtsson (Oxenstierna), död före 1476³. Den sistnämnde erhöll sin i registret omnämnda förläning år 1458⁴.

herrarna. Erik Pukes och Karl Knutssons åtgärder närmast efter mötet ter sig nämligen i Karlskrönikans beslöjade skildring dock klart såsom led i en till sist öppen kamp om sagda länsområde. Marsken företar en resa till Västerås, där en ny fogde insättes, sedan till Köping, där Pukes onda sinnelag uppenbaras för honom, så tillbaka till Västerås, där ett försvar organiseras, sedan till Stockholm. Resan ackompanjeras av Erik Pukes agitatoriska verksamhet bland allmogen i Rekarna, utmynnande i sådana konkreta handlingar som att han hyllar till sig dels allmoge kallad till Arboga, dels Köpings län (SFSS 17:2, vv. 3378—3821). Registrets uppgift om Erik Pukes länsinnehav synes alltså kunna utnyttjas vid en analys av ovannämnda händelser och därvid bidra till att klargöra ett viktigt led i samband med brytningen mellan denne och Karl Knutsson. (En antydan härom hos G. Carlsson, *Senare medeltiden 1, Sveriges historia till våra dagar 3:1*, Sthlm 1941, s. 375 ff.)

¹ Bengt Stenssons innehav av den i notisen om honom (se ovan) angivna förläningen kan icke verifieras med annat bevarat källmaterial. Om uppgiften är riktig, är det vanskligt att med ledning av vad som eljest är känt om herr Bengts länsinnehav och om Örebro slotts historia söka avgöra vid vilken tidpunkt den kan inpassas i skeendet; snarast skulle man i så fall få tänka sig tiden före Engelbrektsupproren. (Jfr av C. G. Styffe, *Skandinavien under unionstiden*, 3. uppl., s. 222, 287 och 304 meddelade uppgifter om Kalmar, Täljehus och Örebro.)

² G. Carlsson, *Ätten Gädda i Gäddeholm. Sten Sture d. y:s moderne-släkt*, PHT 1951, s. 11. — Johan Gädda uppgives i registret ha haft i förläning Sorunda och Ösmo socknar och Trosa. Den förstnämnda uppgiften stämmer väl överens med att han sedan 1445 innehade sätesgården Fällnäs i Sorunda socken. Uppgiften rörande Trosa socken är dubiös. Där låg Gäddeholm (senare Tureholm), vilket emellertid först var i Johans broder Karls och därefter i dennes son Nils besittning. Emellertid synes Karl Gädda ha avlidit år 1435 och sonen Nils framträder tidigast 1440 på Gäddeholm, varför det kan tänkas att herr Johan under mellantiden förvaltat gården. (Sakuppgifterna hos G. Carlsson, a. a., s. 6 ff.)

³ H. Gillingsstam, a. a., s. 228, 677 f., 497 f.

⁴ Enligt registret innehade Kristiern Bengtsson Norunda härad under Salestad. Han erhöll det i förläning av konung Kristian 1458 (RA, perg. brev, Stockholm den 2 mars 1458). Någon ytterligare uppgift rörande denna förläning synes icke vara bevarad (jfr H. Gillingsstam, a. a., s. 382 ff.).

Kristiern Nilssons samlade länsinnehav redovisas i Karlskrönikan i samband med dess skildring av mötet i Södertälje 1438 (SFSS 17:2, vv. 5110—5124). Därigenom kan riktigheten av de i registret lämnade uppgifterna (se

Å andra sidan påträffas även uppgifter, som hänför sig till en senare tidpunkt än året 1485. Knut Eskilsson säges ha haft Håbo härad under Venngarn, men nämnda sätesgård erhöll han först 1488 genom arvskifte¹.

Av notiser som kan visas gälla 1485 blir endast kvar den om att Nils Sture hade Västerås slott, vilket han innehade 1466—1493². Tidpunkten för de i notiser om andra herrar angivna förläningarna har icke kunnat fixeras, men de kan mycket väl äga giltighet 1485, nämligen Gustaf Karlsson (Gumsehuvud), död 1486³, Gregers Matsson (Lillie), död 1494⁴, Erik Ottesson (tre björnramar), död 1495⁴, och Erik Ragvalds-

ovan s. 176) bestyrkas, dock icke beträffande Daga härad, som icke upptages i Karlskrönikan.

Johan Kristiernsson innehade sedan 1451 Örbyhus i Vendels socken, vilket sedan 1453 nämnes sätesgård. Han har också kunnat visas ha haft starka intressen för dessa delar av Uppland (H. Gillingstam, a. a., s. 664 ff.). Dessa omständigheter skänker trovärdighet åt notisen i registret om att han haft Vendels och Våla härader i förläning, men det bevarade källmaterialet synes icke ge några möjligheter att utreda, när han erhållit förläningen. — Det har sitt intresse i sammanhanget, att Hogenskild Bielke egenhändigt antecknat vid några i codex B 9 (RA) ingående avskrifter av brev: "Gamla brev utskrivna av Johan Kristiernssons gamle lagbok" (RA, codex B 9, fol. 321 r; jfr H. Gillingstam, a. a., s. 671).

¹ Jfr C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden, 3. uppl., s. 357.

² C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden, 3. uppl., s. 314.

³ Gustaf Karlsson uppges i registret ha innehaft Trögds och Åsunda härader och Enköpings stad. Han kallade sig redan 1454 riddare till Ekholm och satt på denna sätesgård till sin död (C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden, 3. uppl., s. 353). Uppgiftens riktighet bestyrkes härav, men dess tidsättning blir mycket oviss.

⁴ Gregers Mattsson uppges i registret ha innehaft Frösåkers och Nördinghundra härader och Österhaninge socken. I den senare låg hans sätesgård Tyresö, vilken han innehaft från början av 1480-talet (C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden, 3. uppl., s. 291 f.). Om hans anknytning till de två häraderna har någon uppgift ej påträffats. Möjligen har detta led i registrets notis samband med notisen på ark 42/43 i A 2 om att sonen Bengt hade Frösåkers härad (HSH 18, s. 187; jfr ovan s. 144).

⁴ Erik Ottesson uppges i registret ha innehaft Frötuna och Länna skeppslag och Börstils härad. Han kan knytas till Frötuna, sedan han genom sitt gifte med Birgitta Tordsdotter (Bonde) 1493 kommit att dela hennes anspråk på Penningby gård därstädes. Själv skriver han sig till Smedby, en sätesgård

son (fargalt), död vid 1490-talets mitt¹. — Svårbestämbara både ifråga om allmän karaktär och tidsanknytning är uppgifterna om vad »ärkebiskopen»² hade och vad »biskopen i Västerås» hade³.

Notisen om vad »biskopen i Strängnäs» hade innehåller emellertid uppgifter, vilka alla har motsvarighet i den notis om biskop Kort Rogges länsinnehav, som ingår i förteckningen på ark 42/43 i A 2 över rådsmedlemmarnas förläningar:

A 2 fol. 42 v:

Registret av år 1485:

Thetta haffuer biscop coorth
hafft

Jtem seelebohæredh Renter . . .

Jtem xi skattebönder i vil-
ottwngen . . .

Jtem Alssnön . . .

Jtem lennes sokn i nærike till
Seghersö gaardh . . .

(marginanteckning):

Ithem biskopen i Strengnäs
[hade] Åakers och Silbo heredt.

Ithem Alssnöön och Lännes
sochnn i Närrike vnder Segersö
gårdh.

i det angränsande Åkers skeppslag, dock belagt först 1489, 1493. (Sakuppgifter hos C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden, 3. uppl., s. 381, 379; dens., Bidrag till Skandinavien historia, 4, s. CCCXVIII; H. Gillingstam, a. a., s. 680 f.). I båda fallen pekar de kända fakta mot att en förlänning av omnämnt slag ligger efter 1485.

¹ Erik Ragvaldsson uppges i registret ha innehaft Västerljung socken. Hans sätesgård var Hedensö i Näshulta socken, Österrekarna (C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden, 3. uppl., s. 297; jfr dens., Bidrag till Skandinavien historia, 4, s. CCCXIX f.).

² Se notisen ovan s. 176. Uppgifterna synes icke kunna förenas med i övrigt kända förhållanden om någon ärkebiskops länsinnehav (jfr härom översikten rörande ärkebiskoparnas innehav av Stäkets län hos G. Wieselgren, Sten Sture d. y. och Gustav Trolle, Lund 1949, s. 70 ff. jämte där anförd litteratur; se även S. U. Palme, a. a., UUÅ 1949:7, s. 329 ff. med där anförda register av förläningsbrev). Notiserna är svåra att bedöma, enär de troligtvis åstadkommit genom en kompilation mellan notiserna på ark 42/43 i A 2 om Jakob Ulfssons länsinnehav 1497 (HSH 18, s. 183 f.) och uppgifter hämtade från annat håll, men det synes icke möjligt att utreda, hur detta skett.

³ Enligt 1485 års register har "biskopen i Västerås" varit förlänad med Snäfringe härad. Uppgiften har icke kunnat verifieras vad tiden 1430—1503 beträffar. Enligt uppgift av Jakob Ulfsson (1501) skulle biskop Lydeka Abelsson (1465—1487) icke innehaft län av kronan (HH 8:1, s. 61). Att döma härutav

Jtem begærer biscop coorth
akers hæredh . . .

Jtem haffuer han lyffs breff
på waale hærede och Streng-
ness stadh¹

Med hänsyn dels till att anteckningarna på ark 42/43 återger av rådsmedlemmarna själva 1497 avgivna personliga deklARATIONER om förläningsinnehav, dels till att en markant verbal överensstämmelse möter i en passus, som är ett senare tillägg till notiserna i A 2, torde parallellen endast kunna förklaras så, att uppgifterna i 1485 års register hämtats från en anteckning motsvarande den i A 2. Att Våla härad icke medtagits kan bero på att detta härad enligt en från annat håll emanerande uppgift i registret varit förlänat Johan Kristiernsson².

På liknande sätt synes också uppgiften om Nils Klassons länsinnehav i Uppland — som ovan visats hämtad från en notis motsvarande den på ark 42/43 i A 2 med hans egen deklARATION av sitt förläningsbestånd — ha justerats med hänsyn tagen till från annat håll hämtade uppgifter, som införts i 1485 års register³.

skulle uppgiften i registret icke kunna vara giltig för den tid det avser. Jakob Ulfssons utsaga kan emellertid vara medvetet tendentiös eller på annat sätt oriktig. Svante Nilsson förlänade 1504 biskop Otto Olofsson med Björksta och Tortuna socknar (Tjurbo härad), senare med Torstuna härad, medan Snåfringe härad då låg till Västerås slott (jfr L. Sjödin, Arvid Siggessons brevväxling, Gamla papper ang. Mora socken 2, Västerås 1932, s. 61 f., 240, 258, 365; G. Ekström, Västerås stifts herdaminne 1:1, Västerås 1939, s. 220).

¹ HSH 18, s. 184. Anteckningen om Lännäs socken är ett senare tillägg (se ovan s. 144).

² Jfr ovan s. 177 med not 4.

³ Jfr ovan s. 173. Enligt Nils Klassons egen utsaga 1497 har han i Uppland innehaft Hagunda och Ulleråkers härad. Enligt registret av år 1485 skall han ha haft Hagunda och Lagunda härad. Det senare var enligt förteckningen på ark 42/43 i A 2 över rådsherrarnas förläningar 1497 Erik Trolles län (HSH 18, s. 185 f., 189). Uppgiften om Nils Klassons länsinnehav i 1485 års register synes ha konstruerats på så sätt att uppgifterna i A 2 koordinerats med en från annat håll hämtad uppgift om ärkebiskopens förläningar, enligt vilken Ulleråker legat som ärkebiskopens län under Uppsala (jfr notisen ovan s. 176).

Efter de ovan behandlade notiserna följer under samma huvudrubrik men som en särskild avdelning och med egen rubrik: »I Finland» notiser om förlänta områden där. Också dessa notiser meddelar uppgifter om länsförhållanden, som nära nog alla avser andra tider än den registret skall ge en bild av. Karl Knutsson, marsk, säges ha innehaft Raseborgs slott¹, Erik Axelsson (Tott), död 1481, Viborgs slott, Laurens Axelsson (Tott), död 1483, Nyslott², Nils Gustavsson (båt över stjärna), död före 1440, Korsholm³. Endast uppgiften att Nils Eriksson (Gyllenstierna) hade Kastellholm har någon mening i sammanhanget. Han erhöll slottet i förläning just år 1485⁴. Notisen att Ivar Axelsson hade Visby med Gotland och »mycket i Småland» kröner denna förteckning över förläningstagare i Finland år 1485⁵.

Undersökningen av de notiser, som i registret 1485 återfinnes under rubrikerna 3 och 4, förläningsdelen, har givit vid handen följande. De flesta av dem har kunnat visas vara byggda på ett notismaterial, som exakt svarar mot anteckningar i A 2 på ark 41/44 och 42/43, alltså icke endast notiserna under rubrik 2 om län som brukar gå i förläning, omfattande Östergötland och Småland, utan även notiserna i den förteckning över rådsherrarnas förläningsinnehav 1497, som vilar på av dem själva hösten detta år avgivna deklARATIONER, och därjämte notiser, som senare tillagts på det ark, där förteckningen uppförts. Redan härav är det tydligt, att likheterna

¹ Karl Knutsson erhöll Raseborg i förläning tillsammans med Korsholms län den 30 januari 1465 (FMU 4, nr 3256). — I B 8 förekommer felskrivningen Erik Knutsson, marsk. Dovring godtar skrivningen och identifierar denne av skrivaren nyskapade marsk med en Erik Knutsson (tre rosor), vilken icke kan vara någon annan än Knut Alfssons son Erik, halshuggen 1520; denne kan dock på intet vis sättas i samband med Raseborg (F. Dovring a. a., s. 411).

² Jfr K. Hagnell, *Sturekrönikan 1452—1496*, Lund 1941, s. 272 ff., 279.

³ B. Hildebrand, *Rossviksätten, Svenska män och kvinnor* 6, s. 370.

⁴ FMU 5, nr 4044.

⁵ Notisen att "biskopen i Åbo" hade halva Vemo socken under Kustö slott har icke kunnat verifieras och tidfästas.

mellan anteckningarna på de nämnda arken i A 2 och notiserna i registret 1485 icke kan bero på att båda går tillbaka på någon gemensam källa. Överensstämmelserna måste i stället tolkas så, att anteckningarna i A 2 utgjort förlaga för registret 1485, detta med hänsyn till karaktären hos förteckningen över rådsherrarnas länsinnehav 1497, vidare med hänsyn till att läget 1497 i flera fall oriktigt applicerats på 1485. Men därtill kommer, att till det mot A 2:s anteckningar svarande notisstoffet, som huvudsakligen rör Östergötland och Småland, fogats notiser av helt annan typ. Det har uppenbarligen skett i syfte att konstruera ett hela riket omfattande register. Av dessa uppgifter avser emellertid endast ett mindretal läget 1485. Det större antalet hänför sig till andra tider med en spridning från 1430-talet fram till och med 1500-talets första decennium.

Slutsatsen är given. Registret 1485 har konstruerats på grundval av anteckningarna på ark 41/44 och 42/43 i A 2 kombinerade med uppgifter från annat håll. Snarast ter sig dessa andra uppgifter som en excerptsamling, gjord i anslutning till den från anteckningarna i A 2 erhållna stommen. Excerpternas särprägel gör det möjligt att bestämma både när och i vilket syfte kompilationsarbetet bedrivits.

Dessförinnan skall fatabursdelen i registret av år 1485 granskas, enär man genom en analys av dess uppbyggnad kan utvinna ytterligare uppgifter om de allmänna betingelserna för registrets tillkomst och utformning.

4. *Fatabursdelen.*

I registret av år 1485 uppdelas fatabursområdet i två delar, en som säges av ålder ligga under konungens fatabur och en som konungen säges nu nyligen ha lagt därunder¹. Uppdelningen måste ses i samband med den för registret angivna tillkomsttiden, ty årtalet 1485 hör verkligen organiskt samman med själva registret. Sambandet visar, att författaren

¹ Se ovan s. 134.

vid sin konstruktion utgått från den oriktiga föreställningen, att Sverige vid denna tidpunkt hade en nyvorden konung — konung Hans¹.

Utgångspunkterna för författaren av 1485 års register har alltså varit, dels de odaterade anteckningarna på fol. 41—44 i A 2, dels den oriktiga föreställningen att konung Hans vid 1480-talets mitt var nyvorden konung i Sverige. Först om hänsyn tages härtill är det möjligt att helt lösa alla frågor kring det egendomligt uppbyggda avsnitt inom registret, som fatabursdelen utgör. Men i gengäld löser de sig då av sig själva.

Vid en jämförelse mellan notiserna på fol. 41 r i A 2 under rubrik 1: »dessa län pläga ligga under konungens fatabur och under slotten» och de i registret 1485 under såväl rubrik 1 som rubrik 2 förekommande finner man, att notisbeståndet i huvudsak är detsamma. Den egentliga skillnaden mellan registren ligger däri, att alla de län under rubrik 1 i A 2, om vilka det i 1485 års register förekommer en notis, att de varit bortförlånade, i detta register sammanförts till en grupp, skild från den egentliga fatabursdelen och betitlad: »dessa efterskrivna slott, län och härader haver konungen nu nyligen tagit till sin fatabur sedan de blevo lösa, vilka dock av ålder alltid pläga vara förlänta»². Det gäller alltså Nyköpings slott, enligt särskild notis i registrets förläningsdel förlänat Kristiern Nilsson; Korsholm, likaså enligt notis där förlänat Nils Gustavsson; Kastellholm, förlänat Karl Knutsson etc³. Detta är utan tvivel ett arrangemang av författaren. Han har systematiskt utskilt alla under rubrik 1 i A 2 uppförda län, om vilka han kunnat erhålla någon uppgift, att de varit bortförlånade — och detta alldeles oberoende av vid vilken tidpunkt de enligt hans belägg varit i förlänning. I anslutning härtill har han gjort sin konstruktion: att den nyblivne konungen indragit dem under fataburen. Härvid framhäver han mycket

¹ Se vidare nedan s. 192.

² Se parallellställningen ovan s. 134 f.

³ Se ovan s. 177 not 4, 181.

starkt orättmätigheten i konungens handlingsätt: »som plägade alltid tillförene vara förlänt», »ändock de plägade ock alltid vara förlänta» etc.¹. Han har heller icke dragit sig för att — i samma tendentiösa syfte — förstärka innebörden av de uppgifter han insamlat. Korsholm säges ha varit förlänt till Nils Gustavsson »i konung Kristoffers tid, konung Karls och konung Kristierns tid», en — såvitt de bevarade akterna utvisar — alltigenom oriktig framställning av sakläget². Den i A 2:s notis om Sunnerbo och Västbo ingående uppgiften att dessa härader efter Gustav Olssons död »anammades av Sten Sture» nyttjas också i sammanhanget men omvandlas så, att indragningen under fataburen göres till en akt av konungen. Samtidigt har författaren genom ett rikligt bruk av »nu» och »nyligen» i såväl rubrik som notiser sökt skänka samtidighetsprägel åt anteckningarna³.

De mysteriösa anteckningarna i 1485 års register om Korsholm respektive Rekarna är i lika måtto författarens verk. Han har nämligen tolkat de i A 2 förekommande anmärkningarna vid dessa länsområden i överensstämmelse med sin nya uppläggning av det hela. Anteckningen i A 2 om Korsholm: »där hade k. sin egen fogde» förvandlas följdriktigt till: »där *håller* konungen *ock nu* sin egen fogde *ändock det var tillförene förlänt . . .*». Notisen om Rekarna omredigeras i samma anda: »... finnes *ock nu* i slottsboken *som plägade fardom vara förlänt*»⁴.

Också inom själva notisbeståndet har författaren företagit vissa omredigeringar. Sålunda är de län, som enligt anteckningarna i A 2 skall ha legat under Stockholms slott icke fullt identiska med dem som i registret föres dit. Nedanstående i A 2 medtagna län återfinnes icke i registret och vice versa. Man kan också i registret iakttaga ändringar av sakuppgifter i A 2 (ändringarna kursiverade)⁴.

¹ Se ovan s. 134.

² Jfr C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden, 3. uppl., s. 417 f.

³ Se ovan s. 134 f., 139 och s. 168 not 1.

⁴ Jfr parallellställningen ovan s. 134 f.

A 2:	Registret av år 1485:
Gästrikland	Erlinghundra
»Ytre» och »Öffre törene»	Håbo
Hölebo	Tierp och Norra Roden
Tierp	Några skeppslag i Roden och Värmdön
Norunda	Medelpad
»Skeplagen i Roden»	Ångermanland

Olikheten torde till en del ha samband med omredigeringar av ovan beskriven typ. Författaren till registret har från annat håll än A 2 fått en uppgift om att ärkebiskopen haft Gästrikland i förläning men under Stäkets slott endast Bro härad, alltså icke även Erlinghundare och Håbo härader, vilka eljest brukat höra dit. Därför har han låtit Gästrikland utgå ur raden förläningsområden under Stockholm men i stället fört dit de två sistnämnda häraderna¹. — "Ytre" och "Övre Tören", Hölebo och Norunda härader ingår bland de områden, vilka enligt uppgifter författaren erhållit varit helt eller delvis bortförlånade, nämligen hela Norunda, av Hölebo härad Västerljung och Trosa samt av "Ytre" och "Övre Tören" Österhaninge, Sorunda och Ösmo socknar². Han har därför låtit även dem utgå ur sin förteckning över län under Stockholm. — Orsaken till att han där uppfört Ångermanland och Medelpad — det förra vid denna tid troligtvis förlånat till Svante Nilsson³ — undandrar sig bedömande. — Utvidningarna av A 2:s »Tierp» och »Skeplagen i Roden» har däremot både ifråga om sin allmänna natur och i detaljer en påtaglig överensstämmelse med länsformer, som utbildats under 1500-talet fr. o. m. dess tredje och fjärde decennium. Först då kan nämligen en motsättning mellan ett Norra och ett Södra Roden beläggas, en motsättning som tydligen utgör förutsättningen för omredigeringen av A 2:s "Tierp" till "Tierpen och Norra Roden". Härtill kommer att Norra Roden synes sammanfalla med ett vid mitten av 1520-talet bildat fögderi,

¹ Jfr ovan s. 176.

² Jfr ovan s. 177 not 4, 179 not 1, 177 not 2 och 178 not 3.

³ Jfr C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden, 3. uppl., s. 395 not 1.

vars fasta huvudbeståndsdelar utgjorts av Tierps och Vendels häradar jämte socknar i norra delen av Roden¹. I anslutning till omvandlingen av Tierp har också det andra uttrycket i A 2 — "Skeplagen i Roden" — ombildats på ovan angivet sätt, varigenom det helt förlorat den innebörd det har i A 2².

Det bör slutligen anmärkas, att det även i detta avsnitt av 1485 års register finns uppgifter helt utöver anteckningarna i A 2. Det förekommer en notis om kungsgården i Uppsala, under vilken säges ha legat Vaxala, Bålinge och Rasbo hära-

¹ Jfr E. Hjärne, Roden. Upphovet och namnet. Området och jarlen, NoB 1947, s. 66 ff.; J. A. Almquist, a. a., I, s. 200 ff.

² För frågan om hur uttrycket "Skeplagen i Roden" skall tolkas torde en iakttagelse av E. Hjärne ha avgörande betydelse. Han har påvisat, att det vid 1500-talets mitt rått osäkerhet ifråga om innebörden av beteckningen Roden, varvid han bl. a. fäst uppmärksamheten vid att vissa forna hundaren ibland omtalas som liggande i Roden: så Närdinghundra 1539, Lyhundra 1556, socknar i Seminghundra 1559. Exempler förebådar, menar han, "den utsträckta och obestämda användning av Roslagen som är känd från senare tid" (E. Hjärne, a. a., NoB 1947, s. 68; att tendensen vid 1500-talets mitt går mot en utvidgning av det område Roden betecknar har allmänt framhållits av S. U. Palme, Roden och Skeppslagen, NoB 1948, s. 152 f.). Emellertid kan den av Hjärne påvisade företeelsen beläggas långt tidigare. Redan 1505 finns exempel på att socknar inom Lyhundra anges ligga i Roden (STb 4, s. 50 f.). Roden har alltså redan vid denna tid uppfattats som något vida mera än själva skeppslagen, det forna Roden. Härigenom får såväl det ovannämnda uttrycket i A 2 som de av Hjärne (a. a., NoB 1947, s. 56 f.) och Palme (a. a., NoB 1948, s. 151 ff.) framdragna exemplen på ett ensamstående Skeppslagen jämte sammanställningar av Roden och Skeppslagen, nämligen "roden och all skeppslagen" (1497, 1504), "Skeppslagen" (1512), "Skeppslagen och Värmdö" (1523) samt "Roden Skeppslagen etc." (1530) sin naturliga förklaring. "Skeplagen i Roden" betyder skeppslagen i(nom) Roden, och beteckningen Skeppslagen har vid denna tid kunnat användas som egennamn för detta område (jfr E. Hjärne, a. a., NoB 1947, s. 57, som av exemplena från åren 1512 och 1523 utläser att Skeppslagen varit på väg att övergå till egennamn).

Den förklaring Palme framfört av uttrycket "Skeplagen i Roden," nämligen att "Skeplagen" skulle vara "identisk med det län Södra Roden, som är känt från den äldre Vasatidens källor," torde icke kunna upprätthållas, enär de deduktioner, varigenom han kommer fram till denna tolkning, tar sin utgångspunkt i en oriktig uppfattning såväl av anteckningarna i A 2 som av 1485 års register. Det senare har Palme använt som ett viktigt bevisled, men såsom framgår av den här företagna undersökningen av detsamma är det utan bevisvärde i sammanhanget (S. U. Palme, a. a., NoB 1948, s. 148 ff.).

der¹. Uppgiften träffar avgjort bättre in på 1500-talsförhållanden, t. ex. 1530 då fogden i Uppsala rådde över Ulleråkers, Vaksala och Bälinge härader jämte Rasbo härad, än på 1400-talsförhållanden². Därjämte har i 1485 års register till den eljest mot notisen i A 2 svarande notisen om kungsgården i Vadstena fogats, att även Värmland och Dal legat till gården³. Uppgiften är uppenbart orimlig.

Undersökningen av fatabursdelen i 1485 års register har ådagalagt vissa nya drag i författarens konstruktionsarbete, främst det påtagliga sambandet mellan hans uppfattning om den historiska situationen vid den tidpunkt, till vilken han fört registret, och sättet varpå han utformat det. Därutöver bör framhållas, att han såväl i sin omredigering av notiser i A 2 som i sina egna sakliga bidrag till dem visar en tydlig anslutning till länsförhållanden, som utbildats först under senare delen av 1500-talet. På så sätt erhåller man i registret självt en allmän anvisning om det tidsrum, vari det tillkommit.

Härom kan man emellertid på annan väg nå fram till exakt kunskap.

5. Registrets tillkomsttid. Författarfrågan.

Under Johan III:s regeringstid råder — som S. A. Nilsson klargjort — ett allmänt motsatsförhållande mellan konungamakt och adel i frågor, som rör utformningen av adelns privilegier och avvägningen av dess ersättning genom förlänningar för presterad tjänst. Tendensen i utvecklingen är att konungen intar en efter hand allt mer restriktiv hållning gentemot adeln. — Sålunda kännetecknas Johan III:s förläningspolitik av ständigt fortgående indragningar av länsbeståndet. Hårdast drabbas rådsaristokratien. Vid brytningen 1589/90 mellan konungen

¹ Se parallellställningen ovan s. 134 f.

² Jfr C. G. Styffe, *Skandinavien under unionstiden*, 3. uppl., s. 339; J. A. Almquist, a. a., I, s. 191.

³ Se parallellställningen ovan s. 134 f.; jfr C. G. Styffe, a. a., s. 245 f., 247 f., 180 f., 186 f.

och den ledande kretsen inom rådet, Hogenskild och Ture Bielke, Sten och Gustaf Banér, Erik Sparre, berövas dessa nära nog samtliga förlänningar. — Beträffande privilegiepolitiken är att märka att privilegierna av år 1569 icke på långt när givit adeln vad den begärde. Likväl har Johan de facto lyckats inskränka dessa privilegier genom det sätt, varpå han i sin skattepolitik kringgick dem. Den privilegieförbättring han år 1590 utfärdar får samma verkan som de vid samma tid företagna förläningsindragningarna, i det den betyder en privilegieutjämning till rådsaristokratiens nackdel. — Det är rådets och adelns på detta sätt uppdämda krav på förbättrade privilegier och ökade förlänningar, som kommer igen 1594 i de bekanta *Postulata nobilium*, ehuru kraven där får en annan utformning än tidigare¹.

I skriftväxlingen mellan konung och råd rörande förläningspolitiken har båda parter bl. a. hämtat argument från en äldre tids förhållanden, särskilt från Gustav Vasas regeringstid². Också i striden för privilegierna har rådet sökt stöd för sina krav genom att åberopa rättsläget i det förflutna. Härvid är det emellertid framför allt från 1400-talet man hämtar bevisen, särskilt från dess senare hälft, den tidsperiod under vilken de nämnda rådsherrarna såg många av sina statsrättsliga ideal förverkligade och detta under en kamp mellan riksråd och konung respektive riksföreståndare, som föreföll dem i många avseenden vara ett motstycke till deras egen³. Som det stora frihetsbrevet framför alla andra uppfattade de Kalmar recess 1483⁴.

¹ S. A. Nilsson, *Krona och frälse i Sverige 1523—1594*, Lund 1947, s. 108 ff., 142 ff.; dens., *Kampen om de adliga privilegierna*, kap. II—IV, VI, passim.

² Jfr S. A. Nilsson, *Krona och frälse*, s. 156 f., 165.

³ Erik Sparre har i sina minnesanteckningar om vilka hans tillhörigheter hertig Karl tagit i beslag bl. a. ett notat som rör Jakob Ulfssons kopicbok, vilken han alltså ägt i avskrift: "5. Item en gammal bok med brunt läder omkring... Lydandes om den oenighet mellan gamle herr Sten Sture, biskop Jakob och riksens råd... icke mycket olik den tid som nu är" (RA, Erik Sparres samling, vol. 2). Jfr i övrigt S. A. Nilsson, *Kampen om de adliga privilegierna*, s. 110 ff., 128 ff.

⁴ Jfr S. A. Nilsson, a. a., s. 116 f., 130.

Bevismaterialet har framletats och hopbragts av de ovan nämnda rådsherrarna med Hogenskild Bielke som den drivande kraften. Arbetet härmed har intensifierats i samband med att de efter Johan III:s död igångsatt förberedelser på att hos Sigismund göra framställning om förbättrade privilegier och om en förändrad förläningspolitik. Därvid sammanförde man bevismaterialet till skickligt avgränsade urkundssamlingar, till vilka fogades utförliga, nästan resonerande register. Både samlingarna och registren utnyttjades vid utarbetandet av själva huvudframställningen i privilegiefrågan, *Postulata nobilium*, och vissa av dokumenten infördes där i avskrift för att tjäna som bevis¹. Sambandet mellan bevissamlandet och framförandet av de konkreta privilegiekraven i *Postulatas* form kan åskådliggöras med många exempel, bl. a. just registret av år 1485. Detta kan beläggas först i kopieböcker från denna tid, dock endast i dem som använts i nyssnämnt syfte, alltså den nu förlorade kopiebok R, vilken kan knytas till Hogenskild Bielke, och kopieboken B 7, en avläggare till R. Registret finns också i konceptet till *Postulata nobilium*².

Redan den omständigheten att registret av år 1485 först kan beläggas i de nyssnämnda kopieböckerna och i konceptet till *Postulata* — men endast där³ — torde tillsammans med vad ovan anförts rörande sättet och tiden för registrets utarbetande⁴ vara nog för att styrka att det skapats under arbetet på *Postulata*. Ett ytterligare stöd för denna uppfattning utgör det förhållandet, att Hogenskild Bielke och Erik Sparre, vilka nära nog ensamma svarat för arbetet i samband med *Postulatas* tillkomst⁵, var för sig ägt Jakob Ulfssons kopiebok i avskrift, alltså haft direkt tillgång till de anteckningar därinom, som givit författaren till registret dess stomme⁶.

¹ S. A. Nilsson, a. a., s. 111 ff.

² Jfr ovan s. 164 f.

³ De sena avskriftssamlingar, vari 1485 års register också återfinnes, torde vara avläggare av R eller B 7, så t. ex. B 8 (jfr ovan s. 165).

⁴ Jfr ovan s. 167 ff., 173 ff., 176 ff. och 182 ff.

⁵ Jfr S. A. Nilsson, a. a., s. 110 ff.

⁶ Jakob Ulfssons kopiebok finns avskriven i Hogenskild Bielkes s. k. gröna bok, codex E 131 (UUB), fol. 143—203. Hogenskild nämner även, i

— Men ytterligare omständigheter kan andragas, som visar, att den nämnda uppfattningen om registrets tillkomst, helt enkelt måste vara riktig.

I de nämnda kopieböckerna och i konceptet till Postulata ställes registret av år 1485 i nära samband med ett annat länsregister. Detta betitlas sålunda:

Dessa efterskrivna slott, häradar och socknar voro förlänta uti salig höglovlig konung Gustavs tid, kvitt och fritt i begynnelsen, men på det sista begärde han sedan en gentaxa därav; så var ock dess förutan mycket annat smått förlänt, som häruti intet är upptecknat, såsom en stor del av kyrkotionden, prebenden och annat¹.

Registret utgöres av en lång räckta notiser om förlänningar. Notiserna har exakt samma karaktär som de, vilka möter i de skikt av notiser inom 1485 års register, som *icke* hämtats från anteckningarna i A 2². De har alltså samtliga en person till utgångspunkt och anger — utan att tidpunkten fixeras — vad denne haft i förlänning. Till jämförelse meddelas här de inledande notiserna i registret rörande Gustav Vasas tid bredvid en serie notiser ur registret av år 1485:

Gustav Vasa-registret:

Item greve Johan von Hoya hade Viborgs slott, stad och län och hela Borgå län kvitt och fritt.

Item herr Berend von Melen hade Kalmar slott, stad och län och Öland.

Item herr Nils Bosson hade Tjust, Tuna län och Södra Vedbo.

Item her Ture Jönsson, hov-

Registret av år 1485:

Item herr Kristiern Nilsson, drotsen hade Nyköpings slott och län och Daga härad, Simtuna och Torstuna häradar.

Item herr Bengt Stensson hade Örebro slott och stad och hela Närke och Västerrekarna.

Item herr Nils Sture hade Västerås slott och län och stad.

en egenhändig anteckning rörande arkivalier, bl. a. "Unge herr Stens brevbok," "Gamle herr Svantes brevbok", "Gamle herr Stens och ärkebiskop Jakobs brevbok" (RA, Hogenskild Bielkes samling, vol. 1). Sammanställningen visar, att förteckningen avser originalhandskrifterna. — Om Erik Sparres innehav av Jakob Ulfssons kopiebok i avskrift se ovan s. 188 not 3.

¹ RA, Acta ang. ridderskapet ock adeln, vol. 3. Jfr S. A. Nilsson, a. a., s. 114, 120 med not 65.

² Jfr ovan s. 173 ff., 176 ff.

mästaren, hade Kålland, Kinne, Viste härad och Västbo och Frötuna skeppslag i Roden¹.
etc.

Item Erik Puke hade Köpingshus och Åkerbo härad, Österrekarna och Arboga stad².
etc.

Det är Hogenskild Bielke själv, som uppgjort länsregistret rörande Gustav Vasas tid, ty det finns bevarat i koncept med hans egen hand försett med rättelser, ändringar och tillägg av honom. Någon förlaga i form av ett samtida register har han icke haft. Han har byggt upp det på grundval av excerpter ur förläningsbrev³.

Registret skall enligt rubriken visa, hur mycket som var förlänat i Gustav Vasas tid, men därmed avses icke någon bestämd tidpunkt och registret återspeglar heller icke tillståndet under en viss period eller vid ett visst tillfälle utan ger allt vad dess upphovsman kunnat »sammansöka och uppteckna» rörande förlänningar under konungens hela regeringstid, bortsett från smärre dylika. Härigenom har det kommit att omfatta dels sådana förlänningar, som konungen gav på 1520-talet men sedan indrog, dels sådana som utdelades på 1530- och 1540-talen. Denna sammanställning sker i ett bestämt syfte, nämligen att få fram vilken mäktig omfattning förlänningarna haft⁴.

På samma sätt förhåller det sig med de notisskikt, varmed anteckningarna i A 2 utbyggts till ett hela riket omfattande register. Också dessa notiser avser förlänningar, givna vid mycket olika tidpunkter, men de har det oaktat samlats till en enhet. Syftet, vari detta skett, överensstämmer helt med det nyssnämnda: det är att ge förläningsområdet största möjliga omfattning⁵. Förhållandet understrykes ytterligare av att registret avser en bestämd tidpunkt, året 1485.

Den fullständiga parallellen mellan formen hos de no-

¹ RA, Hogenskild Bielkes samling, vol. 1 (egenhändigt koncept).

² RA, Acta ang. ridderskapet och adeln, vol. 3 (koncept till Postulata nobilium).

³ S. A. Nilsson, a. a., s. 114, 129 med not 98.

⁴ S. A. Nilsson, a. a., s. 129.

⁵ Jfr ovan s. 182.

tiser Hogenskild Bielke hopsamlat om förläningar givna under Gustav Vasas tid och formen hos de notiser, varmed författaren till registret av år 1485 kompletterat notisstoffet i A 2 och därigenom åstadkommit ett hela riket omfattande länsregister, det likartade sätt varpå notiserna samlats ävensom det överensstämmande syftet med registren, torde ställa det utom varje tvivel, att registret av år 1485 liksom registret rörande Gustav Vasas tid uppgjorts i samband med förarbetena på *Postulata nobilium* och att det är ett verk av Hogenskild Bielke eller i varje fall utarbetats på hans initiativ och efter hans anvisningar.

Som en given bekräftelse härpå kommer, att den oriktiga uppfattning om konung Hans som en vid 1480-talets mitt nyvorden konung över Sveriges rike, enligt vilken *fatabursdelen* i 1485 års register är uppbyggd, företrädes just av Hogenskild Bielke¹. Han ger uttryck åt den i ett egenhändigt excerpt rörande stadgan om *malmberg* av år 1485 — också det från förarbetena på *Postulata* — vilken stadga han karakteriserar som »ett gammalt riksens råds bevåg under konung Hans första regementstid»². Uppfattningen grundar sig tydligen på en tolkning av *Kalmar recess* 1483, enligt vilken konung Hans genom denna blev erkänd konung i Sverige.

Syftet med registret har redan berörts. Det framstår klarare om sambandet med *Postulata* klargöres. Gentemot Johan III:s restriktiva förläningspolitik hade rådet anfört förfädrens större rättigheter som stöd för en ändring³. I *Postulata* utformas kraven härutinnan med direkt hänvisning till äldre tiders förhållanden. I punkten 3 kräves bl. a. att konungen skall låta »försörja rådet och ridderskapet, som någon tjänst kunna göra konungen och kronan, med tillbörligt uppehälle, med land, slott och län, såsom av ålder sed varit haver, . . .»⁴. Det är som en illustration till dessa krav man

¹ Jfr ovan s. 182 f.

² RA, Hogenskild Bielkes samling, vol. 1.

³ Jfr S. A. Nilsson, *Krona och frälse*, s. 165.

⁴ SRA 3:1, s. 394. Jfr S. A. Nilsson, *Kampen om de adliga privilegierna*, s. 107 f.

tänkt sig de ovannämnda registren, vilka klart skulle visa, hur i en gången tid större delen av riket varit bortförlänat. Sitt mest pregnanta uttryck får tanken härom i den notis, som i innehållsförteckningen till kopieboken R avser 1485 års register:

Anno 1485 hava riksens råd författat uti konung Hans tid, vilka land, slott och län, som konungarna alltid plägade särdeles hava under sin fatabur och njuta till sitt eget hov och uppehälle. Och vilka land, slott och län, som alltid pläga vara förlänta riksens råd och adel, vilket var på den tiden fast mera än det som konungen själv hade, och var då intet krigsfolk i riket utan det som adeln höll till vapentjänst av arvegods och förläningar¹.

Också i en annan, mindre punkt finns en dylik överensstämmelse mellan en framställning i Postulata och en passus i 1485 års register. I det senare föres — liksom i förslagan — »Kopparberget, Salaberget, Dalarna» under konungens fatabur, men det anmärkes om dem: »dock är allom fritt där bruka och köpslaga, som av ålder varit haver»². Anmärkningen korresponderar mot punkt 14 i Postulata, där det kräves, att adelns bönder skall få »skifta och byta sina varor» i Bergslagen och på landsbygden »såsom lag och sed varit haver»³. Anmärkningen om rätten att »fritt bruka» i bergslagen har ingen direkt motsvarighet i Postulata, där man blott framför kravet att adeln skall få bruka de »malmberg», som finnes inom dess ägor, men det har en udd mot det under 1500-talet framkomna kravet på bergsregale, mot vilket man på adelshåll utan framgång vänt sig⁴. Det är en punkt, som särskilt har intresserat Hogenskild Bielke⁵.

¹ RA, codex B 7, fol. 6 r. Jfr citatet hos H. Forssell, a. a., s. 18.

² Se ovan parallellställningen s. 134 f. "Silberget" i A 2:s anteckningar förvandlas i 1485 års register till "Saleberget" i konsekvens med att det gamla silverberget, som avses i A 2, under 1500-talet praktiskt taget kommit ur bruk, medan gruvan vid Sala fortfarande var en rikedomskälla (jfr G. A. Granström, Ur Sala gruvans historia intill 1600-talets mitt, Västerås 1940, s. 29 ff., 82 ff.).

³ SRA 3:1, s. 400. Jfr S. A. Nilsson, a. a., s. 109.

⁴ Jfr C. G. Styffe, Framställning af de så kallade grundregalernas uppkomst och tillämpning i Sverige intill slutet af sextonde århundradet, VHAAB 24, s. 231 ff.

⁵ S. A. Nilsson, a. a., s. 110, 113 f., 119.

6. *Sammanfattning.*

Registret 1485 kan alltså visas ha tillkommit som ett led i de av Hogenskild Bielke och Erik Sparre bedrivna förarbetena på *Postulata nobilium*. Troligtvis är det herr Hogenskild själv, som är den egentliga upphovsmannen.

Det är anteckningarna i A 2 på ark 41/44 och 42/43 som givit författaren idén till registret. Han har med all rätt uppfattat dem som kvarlevor från händelserna i samband med konung Hans regeringstillträde i Sverige. Men detta har han förlagt till 1480-talets början. Han har uppfattat Kalmar recess 1483 så, att konungen genom sitt erkännande av denna, verkliga också blev konung i Sverige. Men till denna recess, i vars bestämmelser författaren såg förverkligat ett statsrättsligt idealtillstånd, godkänt av konungen, har han som ett komplement velat foga registret, konkret utvisande en ideal länsfördelning bortsett från vissa av konungen efter regeringstillträdet vidtagna olagliga åtgärder.

Författaren har vid sin konstruktion omsorgsfullt utnyttjat den stomme, som anteckningarna i A 2 gav. Betecknande för hans anslutning till dem är redan det sätt varpå rubrikerna i registret direkt myntats på rubrikerna i A 2. Men för att åstadkomma ett hela riket omfattande register har uppgifter om givna förläningar insamlats också från andra håll. Varifrån de hämtats är svårt att säga, enär kontrollmöjligheterna är nära nog obefintliga, men det förefaller troligt, att de i de flesta fall excerperats ur brevmaterial. Notiserna i A 2 har i förekommande fall harmoniserats och kompulerats med detta hopsamlade notisstoff med förvanskningar och oriktigheter till följd. Men vad värre är. Utan hänsyn till om de insamlade uppgifterna hänför sig till år 1485 eller icke har de alla applicerats på denna situation, givetvis i syfte att härigenom ge sken av att större delen av riket då var bortförlänat. I samma syfte utsöndras som en grupp alla de i A 2 som fataburslän rubricerade län, vilka författaren på något sätt kunnat belägga ha varit förlänade. Deras indragande under fataburen göres till en akt av konung Hans, och gång på gång understryker författaren det orättmätiga häri. Också i sådana

smärre ändringar som att konung Kristian förvandlas till en viss Kristiern Nilsson manifesterar sig författarens strävan att belägga största möjliga del av riket som bortförlänad.

Registrets författare kan i vissa stycken av sitt konstruktionsarbete ha varit i god tro. Hans rikliga bruk av nu och nyligen, i nyssnämnda, av honom själv helt konstruerade avsnitt, varigenom han sökt skänka sin konstruktion samtidsprägel, vittnar emellertid om en klar uppfattning av att han här lämnat den historiska verkligheten. Möjligen är det insikten om att detta i allt för hög grad skett, som — ensam eller tillsammans med andra omständigheter — är orsak till att registret icke återfinnes bland bevisen i originalet till *Postulata nobilium*.

IV. Återblick.

Såväl registret av år 1485 som anteckningarna på fol. 41—44 i codex A 2 har allmänt uppfattats som ett par länsregister från senare delen av 1400-talet. Under denna såsom given betraktade förutsättning har de fått tjäna som grundval för historiska rekonstruktioner av skilda slag. Genom den här företagna undersökningen framstår både registret och anteckningarna som ett källmaterial av helt annan art. Härav följer att de nämnda rekonstruktionerna berövas sitt källunderlag, och i den mån de enbart varit uppbyggda på detta måste de alltså utmönstras.

Men undersökningens resultat innebär icke, att registret 1485 eller de nämnda anteckningarna i A 2 skulle sakna värde som historisk källmaterial. De äro var för sig källor av stort allmänt intresse, och undersökningen har ådalagt deras karaktär och klargjort ur vilka synpunkter de kan utnyttjas.

Anteckningarna i A 2 utgör kvarlevor från förhandlingarna mellan det svenska riksrådet och konung Hans hösten 1497 i samband med dennes erkännande som konung i Sverige. De visar väsentliga moment av rådets förberedelsearbete vid dessa underhandlingar, ja även led i själva underhandlingarna. Härigenom blir det möjligt att klarare än förut draga

upp en huvudlinje i rådets aktion 1497 och att klarlägga den centrala roll som frågan om fördelningen av länsbeståndet spelat. — Anteckningarna bär även vittnesbörd om rättsgrunder riksrådet sökt hävda för att stödja sina krav härvidlag. Men man bör observera, att rådet endast i den svit anteckningar, som rådsmedlemmarnas egna deklARATIONER om förläningsinnehav bildar, anknyter till det omedelbart före uppgörelsen 1497 aktuella läget ifråga om länsfördelningen. I den andra sviten anteckningar, som utgör ett försök till att efter vissa principiella grunder fördela länsbeståndet i olika kategorier av län, anknyter man i stället på ett frappant sätt till förhållandena under tidigare konungastyrelse. Här ligger alltså anknytningen till situationen 1497 däri, att man med hänsyn till val av ny unionskonung sökt skapa en för sådant fall tillämplig praxis. I båda grupperna av anteckningar framträder emellertid ett tydligt avläsbart samband mellan rättslig argumentation och praktiskt politiskt handlande.

Registret av år 1485 är en konstruktion på grundval av anteckningarna i A 2 utförd i samband med arbetet på *Postulata nobilium*. Likväl förtjänar vissa däri förekommande uppgifter om förlänningar uppmärksamhet, nämligen de som icke är kända genom annat källmaterial. De kan vara av värde, eftersom möjligheten föreligger, att de excerperats ur nu förlorat brevmaterial. Men notisernas användbarhet minskas starkt av svårigheten att tidfästa dem. — Störst intresse har registret dock genom att det är en kvarleva från riksrådets stort anlagda försök att inför konung Sigismund urgera nödvändigheten av vidgade privilegier och ökade förlänningar. Det kastar ett grellt ljus över det vittgående förberedelsearbetet vid denna aktion.

Gunnar T. Westin.